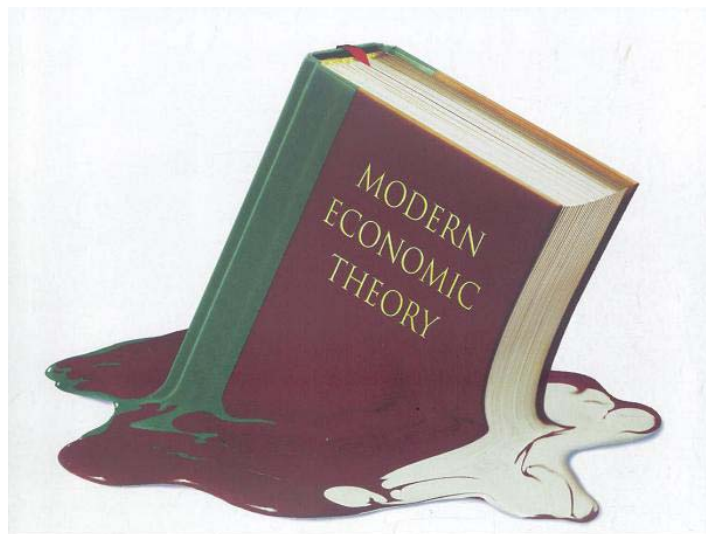

Kiss Károly

A közgazdaságtan esendősége

(és mihaszna válság idején)

Készült a Stratégiai Kutatóintézet megbízásából

Budapest 2011 március

E tanulmány *nem* arról szól, hogy hogyan tört ki a válság, milyen téves intézkedések okozták, mivel járt és mit tettek és tesznek az egyes kormányok és nemzetközi szervezetek a leküzdésére és milyen megelőző intézkedéseket hoznak. (Ezek a fejlemények többnyire ismertek; a dolgozatban is szerepelnek, de háttérként.) Azt vizsgálom meg, hogy milyen *gazdaságelméleti* alapokon fejlődött ki a 2007 óta tartó válság, milyen *gazdaságelméleti* keretek között értelmezhető és hatására milyen változások történnek a *gazdaságelméletben*. Mi a súlya a gazdaságpolitikai hibáknak és az elméleti alapállásnak? Egyáltalán, téves gazdaságelméleti alapok okozzák a válságot, gazdaságpolitikai hibák, vagy az természetes jelenség? Vagy mind a három tényező. Arról lenne szó, hogy a közgazdaságtudomány még nem nőtt fel odáig, hogy képes legyen a válságok megelőzésére, vagy azok kialakulását nem lehet megakadályozni? De még az előrejelzésre sem képes? (Esetleg ezt nem is tartja feladatának?)

Tanulmányomat nem azzal az ambícióval írom, hogy áttekintsem a kérdés gazdaságfilozófiai szakirodalmát; a jelenlegi válság és előzményeinek gazdaságelméleti fejleményeit mutatom be.

Az elemzésben *J.M. Keynes* nézetei központi szerepet játszanak, hiszen a mindeddig legnagyobb gazdasági válságra az ő receptje adta a megoldást, és a mostanit is az ő javaslatainak szellemében kezelik. Helye, szerepe a közgazdaságtan jövőjében azonban már nem annyira biztos.

A közgazdasági elméletek és a makroökonómia, mint tiszta tudományok terén nem vagyok eléggé járatos, ezért a témát nem önmagában, hanem a gazdasági folyamatokkal és a gazdaságpolitikával összefüggésben tárgyalom, de az elemzés fő dimenziója mégis a *gazdaságelmélet*.

RÖVID ÖSSZEGZÉS

Az ember azt hinné – még ha közgazdász is -, hogy a hegeli triád a közgazdaságtanra is érvényes: a régi eszmék érvényüket veszítik, ellentmondásba kerülnek a változó világgal, újak jelennek meg és kialakul valamifajta szintézis közöttük. A közgazdaságtanban viszont mintha körbe-körbe járnánk, nincs spirálmozgás, nincs felemelkedés. A '70-es, '80-as évek fordulóján szinte brutálisan törtek elő a meghaladottnak hitt szabadpiaci kapitalizmus eszméi. Harminc évig tartó regnálásukat az is megerősítette, hogy a sokak által alternatívának hitt szocialista tervgazdálkodás megbukott. A jelenlegi válság kezelése pedig teljesen az azt megelőző régi keynesizmus receptje szerint történik, a közgazdaságtan semmi újat nem tud felmutatni, az elmúlt harminc évben semmilyen előrehaladás nem történt e téren. (Tézis, antitézis, tézis...?)

A Financial Times 2009 március-április-májusi számaiban a „The Future of Capitalism” címen megjelent cikksorozat neves közgazdász-szerzői gyakran kifejezték aggályukat, hogy a válság kezelése után remélhetőleg nem jön vissza a keynesista gazdaságpolitikai gyakorlat és a korporatizmus. De akkor mi fog visszajönni? Ez az, amivel a közgazdaságtan alapvetően adós maradt mindmáig. Ezt az evidenciának tűnő véleményt azonban nem mindenki osztja. David Colander, az egyik legismertebb és legtöbbet idézett amerikai közgazdász szerint a közgazdaságtan – legalább is a dolgok mai állása szerint – a közgazdaságtanért van, tehát nem kérhető rajta számon, hogy mennyire használható a gyakorlati gazdaságpolitikában és az előtekintésben. Ha azt szeretnénk, hogy a közgazdaságtannak legyen valami köze a valósághoz, akkor meg kell változtatni művelésének intézményi kereteit és feltételeit.

Az elmúlt harminc év közgazdaságtana mikroszinten arra a feltevésre épült, hogy a gazdasági szereplők racionálisan döntenek, a piacok „teljesek” és hatékonyak, az árakban minden szükséges információ összpontosul. Ezek alapján építették fel a kudarcot vallott makrogazdasági modelleket is, melyek a hatékonysági paradigmából kiindulva még a válság lehetőségével sem számoltak. A másodlagos jelzáloghitel válság kialakulását végső soron az okozta, hogy egyik alapfeltételezés sem bizonyult igaznak. Az emberek nem viselkednek racionálisan és az árak nem fejeznek ki minden szükséges információt. Úgy azonban nem alkotható makromodell, ha a szereplők mindegyike másképpen viselkedik; ahhoz a sztenderdizálásukra lenne szükség... Mivel az alap-feltételezések megbuktak, mikroszinten a viselkedési közgazdaságtan megerősödése várható (azaz az egyes szereplők eltérő viselkedésének a vizsgálata és figyelembe vétele). Ilyen alapokon azonban átfogó, mindenre kiterjedő makromodellek építése nem csak gyakorlatilag, elvileg is lehetetlennek tűnik. A modern fizikával való összevetésben a közgazdaságtan makro-szinten Bohr és Heisenberg kvantummechanikájához, semmint a determinisztikus relativitáselméletéhez hasonlítható, ezért eleve kudarcra volt ítélve, hogy a makro-közgazdászok az utóbbi mintájára törekedtek egységes modelleket felépíteni. A közgazdaságtannak aggregált modellek építése és a kívánt jövő modellezése helyett be kell érnie azzal a lehetőséggel, hogy az informatika lehetővé teszi számtalan variáns szimulálását és lejátszását, s így ismertté válhatnak e kitalált változatok következményei. (De hogy melyik válik valósággá, az nem.)

Vizsont kezd terjedni a gazdaságot és szereplőit ökoszisztémának tekintő felfogás, mikor az egyéni sajátosságok és a többi szereplőhöz, elemhez való viszony a meghatározó a rendszer működése szempontjából és a versenyt és következményeit a darwini evolúcióhoz és a természetes szelekcióhoz hasonlítják. Istennek e nagy állatkertjében azonban a legfontosabb

szereplők (bankok, pénzügyintézetek, hedge-fundok, stb.) féltve őrzik terveiket, s anélkül viselkedésük, viszonyuk a többi szereplőhöz nehezen modellezhető. Ezek a tapogatózások még igen messze vannak attól, hogy gazdaságpolitikai döntések vagy elemzés keretétől szolgáljanak; egyelőre csak mint érdekes ötlet jelennek meg.

A pénzügyi szektor „túlkapásaiból” kifejlődő válságra a természetes reagálás a szektor szabályozására és visszaszorítására irányuló törekvések. Ugyanakkor figyelemre méltó Robert Shiller véleménye, miszerint a pénzügyi „újítások” és a derivatívák nem szoríthatók vissza, ezért a közgazdaságtannak és a gazdaságpolitikának együtt kell élni velük és meg kell tanulni felhasználni őket.

Ezen túl általános az a vélemény, hogy a kapitalizmus-modellek versengéséből – a válságnak köszönhetően – az ázsiai modell fog győztesen kikerülni az angolszászal szemben. Ez a reálgazdaság súlyának megnövekedését és a bankok kézben tartását jelenti, s az állam jelentősebb szerepét (ami a közgazdász-társadalom javát már most borzongó félelemmel tölti el). A modell-sajátosságokon kívül szerepet játszik ebben az is, hogy a nyugati kapitalizmus megfárad, előregszik, s a fölös tőkét inkább járadékot hozó forrásokba fekteti, miközben a dinamikus és fiatal ázsiai kapitalizmus inkább a kockázatos vállalkozásokat kedveli. De az amerikai kapitalizmus innovációs és tőke-termelő képessége továbbra is meg fog maradni.

Amartya Sen modellje a piac + bizalom + intézményi sokszínűség elemeiből épül fel, ahol a gazdasági tranzakciókat a piacon kívül más intézmények is képesek ellátni. Ez önmagában koherens, de valahogy a nyugati világ számára túl idealistának (azaz megvalósíthatatlannak) tűnik. (És attól tartok, az ázsiai kapitalizmusoknak is.)

Mivel a közgazdaságtan a válságok megelőzésére vagy leküzdésére nem produkált használható új elméletet –, és legjelesebb művelői szerint ez nem is várható el – állapotát a körbenjárással, de még pontosabban az ingamozgással írhatjuk le. Úgy tűnik, hogy a szabadabb piac és a szigorúbb szabályozás két véglete között futja be több évtizedig tartó kilengéseit. És hogy mitől leng az inga? És miért nem állapodik meg? Az okot nevezhetjük információ-hiánynak, vagy bizonytalanságnak és bizalmatlanságnak, melyből következik Keynes „likviditás-preferenciája” és az elégtelen kereslet, majd a válság és összeroppanás. De végső soron úgy ő, mint mások (pl. Rubin, Shiller) mindezt állati ösztöneinkkel hozzák kapcsolatba. Ebből a felfogásból kiindulva következik az állam beavatkozásának szükségessége, de a viselkedési közgazdaságtannak jutó nagyobb szerep is.

A bődületes informatikai robbanás korszakában fel kell tennünk a kérdést: nem elégíthető-e ki általa a gazdaság információigénye? Én magam – elnézést e blaszfémiáért – az internetet már mai szintjén is A Mindenhatónak (de legalább is A Mindentudónak) nevezem. És akkor még nem is számoltunk azzal, hogy már a látótérbe került a kvantumkomputér, melynek sebessége állítólag 53 milliárdszor (!) gyorsabb lesz a Pentium 3-énál, és a „csigalassúságú” digitális technikához képest „a kvantumrészek közötti nem lokális mozgás sebessége gyorsabb a fénynél” – mondják az elméleti fizikusok.¹ Ő már minden titkok tudója lesz. Ha azonban belegondolunk abba, hogy viselkedésünket, döntéseinket mi határozza meg, hogyan alakulnak ki (pl. alkalmanként egyik pillanatról a másikra, ötletszerűen), még a fentiekre tekintettel sem valószínű egy olyan makromodell megalkotása, mely le tudná győzni az eredendő információhiányt. Tehát marad a bizonytalanság.

¹ Pl. Héjjas István.

David Colander szerint a válság leküzdése után is a *mainstream* fog folytatódni.

Hasonlóan izgalmas kérdés, hogy mit hoz majd a jövő a reálfolyamatok szintjén? Az IMF adatai szerint 2007 és 2014 között 25%-kal nő a legfejlettebb országok GDP-hez mért eladósodása. A világ jelenlegi adósságállománya 82 ezer milliárd dollár, szemben a WGP (a világ össz-GDP-je) 2009-es 58 ezer milliárd dolláros összegével. Ez szinte megoldhatatlan feladat elé állítja a gazdag országokat. Őket a görög tragédia fenyegeti, miközben a dinamikus feltörekvő gazdaságok a tévedések vígjátékát próbálják színre vinni.² A jó megoldás a gazdasági növekedés lenne; egy másik variáció, az adósság elinflálása szándékolt gazdaságpolitikával nehezen kivitelezhető. Felmerült az állami vagyon eladása is. De mi ez ahhoz képest, amit a nyugati világ előregedése jelent majd! A század közepére a mostani világgazdasági válság költsége ennek legfeljebb csak 5%-a lesz.³ Az amerikai háztartások eladósodása miatt Kína gazdasági expanzióját majd a saját belső piacára kell, hogy alapozza, de középosztályának kifejlődése és lakosságának előregedése miatt világgazdasági vezető szerepe kétségesnek látszik.

A gazdasági válságnál, az azt követő eladósodásnál, de még az előregedésnél is sokkal súlyosabb problémának ígérkezik a globális ökológiai és a klímaválság. James Lovelock szerint a század végére a klímaválságot fél, de legfeljebb ha egy milliárd ember fogja túlélni, mivel hatásai egy globális nukleáris háborúéhoz lesznek hasonlatosak. A lassan kifejlődő és hosszú távon ható problémák kezelésére azonban sem az egyes ember, sem a kormányok, sem a főáramú közgazdaságtan nem alkalmas, ugyanis diszkontáljuk a jövőt. Ezért hiába áll tettekre szően rendelkezésünkre az ökológiai közgazdaságtan, azt nem alkalmazzuk. Ha a Föld egy bank lenne, már rég megmentették volna – mondják a Greenpeace-esek.

² Daniel Gross hasonlata. Newsweek Special Edition 2011.

³ Cook & Briscoe, FT April 2 2009.

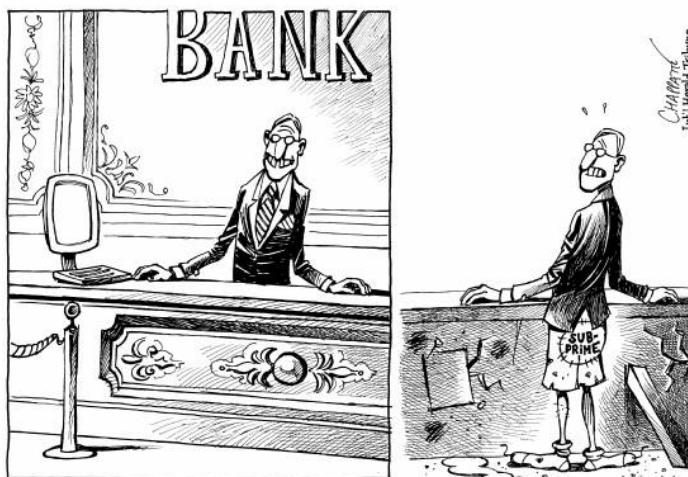
Tartalom

Bevezető kérdések és elemzési keretek.....	7
I. A 2008-as válság jellege és okai	9
Ciklikus túltermelési válság, vagy valami más?	9
Rubin: a piacok hajlamosak elmenni a végletekig.....	10
Kilengések.....	11
Mit mond a főfelelős?	13
White, Greenspan szürke ellenfele.....	14
Kockázatkezelés	17
Moralizálás	17
A baloldali magyarázat.....	18
Elvakult piacpártiak.....	19
II. Keynes és a válságok (gazdaságelmélet).....	20
Válságelméletek dióhéjban	20
Keynes az elégtelen kereslet okairól	20
Információhiány, óh!	22
A stagflációtól a válságig (makroökonómia)	23
Az EMH-től az AMH-ig (mikroökonómia)	25
A makro-modellek korlátai (Colander és a DSGE)	26
III. Válságkezelés (gazdaságpolitika)	28
A válság lefolyása és a neokeynesiánus megoldás.....	28
A monetáris politika felelőssége és lehetőségei.....	29
A finanszírozás visszaszorítása	30
Ajánlások a pénzpiacok rendbetételére	31
A <i>global governance</i> megerősítése	33
Ellenvélemények	33
Még több pénzügyi innovációt?	34
A hamvába holt <i>Zöld kiút</i>	34
IV. Változik-e a gazdaságelmélet?	36
Önbírálat és önértékelés	36
A közgazdaságtan esete a valósággal.....	37
Kapitalizmus-modellek harca: melyik életképebb?	38
Vita az állam szerepéről	39
Tőkefelesleg és a reprodukzív kapitalizmus víziója	40
Sen: piac + bizalom + intézményi sokszínűség.....	41
Az ökológia segítségül hívása: szociális evolúció	41
Miért idegenkedett Max Planck a közgazdaságtantól?	43
Colander: kompjúteres szimuláció	44
Az ökológiai közgazdaságtan, a mostohagyerek.....	44
V. Összegzés és perspektívák.....	46
Kiküszöbölhetők-e a válságok?.....	46
Tapogatózások különböző irányokba.....	48
A jelenlegi válságból való kijutás esélyei	50
A jövő kihívásai	52
Források:.....	56

Bevezető kérdések és elemzési keretek

A 2007 augusztusában elkezdődött és máig tartó válságot közkeletűen *másodlagos jelzáloghitel válságnak* (subprime crisis) nevezik. Az amerikai bankok és pénzüzetek tömegesen, az ingatlanok értékét meghaladó mértékben adtak jelzáloghiteleket, majd ezeket – a kockázatok megosztása végett – kötvényesítették és tovább-forgalmazták, minden képzelet felülmúlóan megnövelve ezzel a kötvények másodlagos piacát. Az így keletkezett hatalmas pénzügyi buborékok – amikor az ingatlanok értéke elkezdett csökkenni – kipukkadtak, a bankok és pénzüzetek csődvészelybe kerültek. A pénzügyi válság áttért a gazdaságra, Amerikáról az egész világra.

- A történeteket vizsgálhatjuk a pénzügyi szférán belül maradván: milyen rossz döntések és felfogások, elméleti alapok okozták a válság kitörését, és mit kell megváltoztatni, hogy mindez újból ne forduljon elő? De vajon kielégítő elemzési keretül szolgál-e a monetáris politika és a bankszabályozás? Nyilvánvalóan nem.
- A kapitalizmus alapvető baja az elégtelen kereslet, mely túltermelési válságokhoz vezet. Szerepet játszott-e jelen esetben ez a tényező?
- És mi a helyzet a konjunkturális kilengésekkel? A kereslet és kínálat oszcillációs mozgásával, vagy a termelési ciklusból fakadó hullámzásokkal? Sőt, a technológiai áttörések is okozhatnak nagy-időtávú kilengéseket.
- Hullámzás, váltakozás jellemzi a közgazdasági eszmék „piacát” is. A piac mindenhatóságába vetett hit és az állami beavatkozás szükségessége között is ingamozgás van.
- Egyáltalán, mi a gazdaság természetes állapota? A kilengések vagy az egyensúly? És mi áll e változások mögött? Az emberi természet? Vagy a gazdaság természetes konjunkturaciklusai?
- Kit hibáztassunk? Az emberi természetet vagy a gazdaságtudományt? Mennyiben magyarázható a válság a viselkedési közgazdaságtan alapján?
- Milyen szerepet játszott a válság kitörésében az információhiány? A bizalomhiány? Az elvárások?

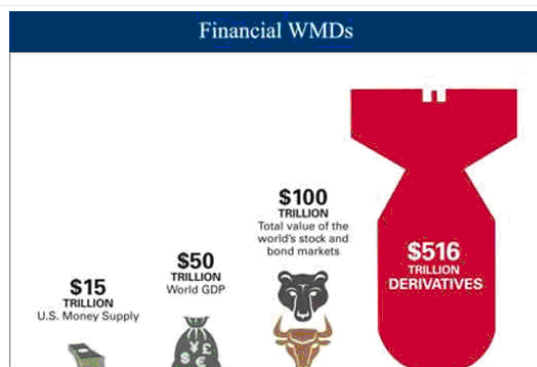
- Racionális gazdasági szereplő-e az ember? Ha nem, felépíthető-e egy olyan modell, amely minden egyéni irracionálisitást és tudáskorlátot figyelembe vesz?
- Mi a közgazdaságtan szerepe és funkciója? Egyáltalán, a külvilágtól elzárt intézetekben modelleket építgető, azokat belterjes fórumokon megvitató, egymás tetszését kereső közgazdászoknak mi köze van a valósághoz? Feladatának tekinti-e a közgazdaságtan a valóság befolyásolását, vagy a gazdaságpolitika szolgálatát? (Előre bocsájtom: nem.) Ezt az alapvető kérdést furcsa módon nem szoktuk feltenni.
- A subprime-válságot az idézte elő, hogy a kockázatok rendkívüli módon szétterjedtek, a kellő fedezet nélküli kötvények „megmérgezték” mindazon pénzintézeteket, ahová eljutottak. Holott a kockázatok szétterjesztésével a válságot szándékoztak megelőzni. Kockázat-kezelési problémáról lenne szó?
- Leírhatók-e a gazdasági folyamatok természettudományos törvényekkel és fogalmakkal? Felhasználhatók-e a gazdaságban a fizikai jelenségekre szabott törvények? És ha igen, Einstein relativitáselméletének, vagy Bohr és Heisenberg kvantummechanikájának mintájára? Vagy inkább az ökológia áll hozzá közelebb?
- Hogyan „teljesítenek” az egyes kapitalizmus-modellek a válság során? Melyik életképesebb, melyik fog győztesen kikerülni a versenyből?

A kérdéseknek se szeri se száma. Dolgozatomban több elméleti dimenzió mentén is megpróbálom értelmezni a válságot, és bemutatni, hogy mi múlik a közgazdaságtudományon, és mit kell tanulnia, miben kell változnia. Hogy mi az igazság, az természetesen értékrend és ízlés kérdése.

I. A 2008-as válság jellege és okai

Ciklikus túltermelési válság, vagy valami más?

A gazdasági-pénzügyi válság közvetlen okait, lefolyását jól ismerjük. A spekulatív tőke egyre nagyobb buborékokat fúj, a pénzügyi „innovációk” révén egyre több pénz áramlott a gazdaságba. Különböző források szerint a pénzügyi derivatívák 600 ezer milliárd dollár

összegre rúgtak⁴, tehát a világ összes GDP-jének a tízszeresére. (Összehasonlításként: 2009-ben a WGP - World GDP - 58,13 ezer milliárd volt, Amerika GDP-je 14,12 ezer milliárd, a miénk 0,13 ezer milliárd dollár.)⁵ Jómagam már a '90-es évek eleje óta hallom kritikus tőzsdei elemzőktől, hogy „fűjják a buborékot”, és előbb-utóbb ki fog pukkanni... és lőn.

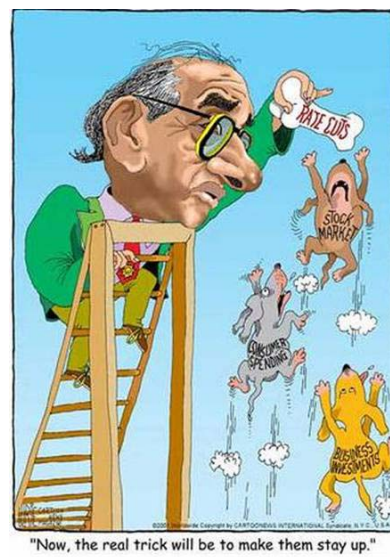
The Ticking Time Bomb

(Forrás: Prechter, The Real Reason...)

Az amerikai tőzdefelügyelet vezetője már Clinton idején korlátozni akarta a CDS-eket⁶, de Greenspan, a Fed akkori elnöke, Rubin pénzügyi államtitkár és Larry Summers (akkori helyettese)⁷ megakadályozta, mert meggyőződésük szerint a bő likviditás az amerikai gazdaság első számú érdeke volt. Sőt, mint jól ismert, Greenspan a válságot megelőzően éveken át tudatosan alacsonyan tartotta a kamatlábat, ugyan azon okok miatt. (Lásd a képet.)

A lufi-fújás konkrét terepe az ingatlanpiac volt, amerikai bankok az ingatlanokat azok piaci értékét messze felülmúló összegben tudták be a jelzáloghitelek fedezetének, majd pedig követeléseiket kötvényesítették és tovább forgalmazták. És amikor a gazdaságnak már nem ment olyan jól, az ingatlanárak emelkedése megszűnt, egyes adósok becsődöltek, mert ingatlanjuk nem fedezte az adósságukat, a csődök láncreakciószerűen terjedtek, magukkal rántva a bankokat és pénzintézeteket és mindazokat, akik ilyen „mérgezett” kötvényekkel rendelkeztek.

Az OECD 2008-as elemzése a válság fő okának azt tartja, hogy az amerikai pénzintézetek összekeverték két technikát: a „hitelezési kultúrát” a „kötvénykultúrával”.

⁴⁴ Stern 51/2010, Jörges, Der Spiegel 40/2008, 28. old, vagy a fenti grafika. A WMDs (pénzügyi tömegpusztító fegyverek) elnevezés Warren Buffet-től származik.

⁵ World Bank, web.

⁶ Credit Default Swaps; a követelések kötvény formában történő eladása, mely fizetéseképtelenség esetén megosztja a kockázatot. A válság kitörésekor több, mint 60 ezer milliárd dollár volt a tőzsdei értékük. (A számokat a mi szóhasználatunk szerint adom meg, azaz az amerikai és angol billió az nálunk milliárd.)

⁷ A legnagyobb, sztárolt amerikai közgazdász, a nemrég elhunyt Samuelson unokaöccse, Obama gazdasági tanácsadó testületének elnöke, akit – az elnök sikertelen gazdaságpolitikája miatt épp mostanában, féldőben menesztettek.

- sok, jelzáloghoz kapcsolt subprime-derivatíva a félrevezető AAA minősítést kapta, mely aztán súlyos következményekkel járt¹⁰
- a stagnáló átlagbérek és az emelkedő ingatlanárak miatt a fogyasztók erejüket meghaladó kölcsönöket vettek fel, hogy fenntartsák életszínvonalukat
- ezt követően az ingatlanárak drámai módon estek
- a jelzáloghitelek körül lazaság és visszaélések történtek
- a pénzintézetek túlzott, fedezet nélküli hitelezést folytattak
- idővel a hitelek beszűkültek
- növekedett a munkanélküliség
- lehanyatlott a tőzsdepiac.

Ez a felsorolás tanulságos; semmilyen rendszerkritikát nem tartalmaz, csupán véletlenszerűségeket és rossz döntéseket. De nagy hirtelenjében miért kezdtek el esni az ingatlanárak? Miért kezdett nőni a munkanélküliség és miért stagnáltak a bérek? A bőséges likviditás közepette miért kezdett el visszafordulni az inga? Rubin számára természetes a gazdaság ciklikus mozgása, az hogy az egyik szélsőségből/kilengésből a másikba megy át, s megjósolhatatlan, hogy ezek mikor következnek be. Ez egy sokat tapasztalt pénzügyminiszter és bankvezér fatalista véleménye. Ezek szerint a gazdaság kiszámíthatatlan ciklikus önmozgása ellen semmit sem tehetünk, legfeljebb azt, hogy rossz gazdaságpolitikával ne tegyük még súlyosabbá az amúgy is bekövetkező kilengéseket.

Kilengések

1979. május 3-án Margaret Thatcher választási győzelmét ünnepeelve kijelentette: „A brit nép megelégedte a 30-éves kísérletezéssel a szocializmussal.” 2009-ben viszont a brit nép a thatcherizmussal való 30 éves kísérletezést elégette meg.¹¹ Gordon Brown a 2009. áprilisi G20-as csúcst a *laisser-faire*¹² kapitalizmus rekviemjének nyilvánította. A washingtoni konszenzust a résztvevői nyugalomba helyezték. A britek is kevesebb pénzügyet és több reálgazdaságot akarnak, de ugyanakkor arra intenek, hogy nem szabad visszatérni a „régivágású korporativizmushoz”, a győztesek előzetes kijelöléséhez; a gazdaságot nem szabad túlterhelni a szociálpolitikával.¹³

Az 1979-es program a következő célokat tűzte ki:

- legyen vége a pénznyomtatásnak
- elindította a privatizációt
- dereguláció
- adócsökkentés (a felső kulcsot 40%-ban maximalizálta)
- a valutaárfolyam felszabadítása
- a *dependency culture* (eltartottság) felszámolása
- a szakszervezetek meggyengítése

¹⁰ Vesd össze a magyar államkötvények mostani (2010 év végi) leminősítésével.

¹¹ Rachman, FT April 28 2009.

¹² A FT következetesen *laisser faire*-t ír, mi *laissez faire*-t szoktunk.

¹³ Stephens, FT April 7 2009.

- újraelosztás helyett gazdagodás.

Thatcher közgazdasági guruja Milton Friedman és a chicagói iskola volt. A neoliberais közgazdaságtan előtérbe kerülésének oka a stagfláció volt, a keynesi gazdaságpolitika gyakorlati csődje. Egyes elemzők ezt a Bretton Woods-i fix árfolyamokra épülő rendszer 1971 nyarán történt összeomlására vezetik vissza (amikor a Fed megszüntette a dollár aranyra történő beváltásának lehetőségét). „Ez vákuumot hagyott maga után, és ebben a vákuumban jelentek meg újra a piaci kapitalizmus aranykorának eszméi.”¹⁴

Ekkor fejtette ki Alfred Rappaport, a Northwestern University tanára, hogy a vállalati szektor fő célja a „shareholder value” növelése. A pénzügyi derivátumok előtt is a ’70-es években nyílt meg az ajtó. Ekkor kezdték a cégvezetőket opciókkal és a teljesítményükhöz kötött tőkejavalmazással jutalmazni. Három évtizeden át a foggal-körömmel kapitalizmus (tooth-and-claw) eszméje uralkodott. Bankárok foglalták el a legfontosabb pozíciókat (beleértve a kormányokat is) és a tudományban és az oktatásban is a szabadpiac-párti gondolkodók kerültek előtérbe.¹⁵

Ma mindennek az ellenkezője van érvényben:

- újból beindult a pénznyomtatás (csak most *quantitative easing*-nek nevezik)
- államosítás (a nagy bankok megmentésének ez volt az egyik módja)
- adóemelés 50%-ra (a stabilizálás és konjunktúra-élénkítés árának megfizetésére)
- keynesi gazdaságpolitikát folytatnak.

A nyugati világ politikusai látványosan megtagadják a *laissez faire* közgazdaságtant, a libertárius filozófiát, a szabad-piaci fundamentalizmust és az *efficient market* hipotézist. „Sárközy elnök 2007-ben még azzal kérkedett, hogy ő a francia Ms Thatcher; ma már a *Das Kapital*-lal fényképezkedik. Az amerikai elnök pedig bele van szerelmesedve az európai jóléti rendszerekbe.”¹⁶

Ugyanakkor látnunk kell, hogy a megbukott szabadpiaci fundamentalizmus elvei és a kialakult gyakorlat nem volt mindig összhangban. Phillip Blond szerint a mostani angol és amerikai rendszer is „korporativista” és a gazdaságot kartellek uralják: pl. Nagy Britanniában 4 szupermarket ellenőrzi az élelmiszerkereskedelem több, mint 70%-át és a lakosság fele a nem-tulajdon jellegű gazdaságnak csak az 1%-át birtokolja; Amerikában a Wal Mart kiiktatta a versenyt.¹⁷

Az elméleti háttér és a gyakorlati gazdaságpolitika megváltozása szinte szimmetrikusan megy végbe. Ugyanez történt a 29-32-es nagy válság után is. Bármennyi legyen is a specifikum az adott időben, a két gondolatrendszer közötti ingázás teljesen nyilvánvaló.

Martin Sorrell azt írja – történelmi példákat emlegetve fel -, hogy minden irracionális bőség szűkösségbe torkollik, mert a ciklikusság a gazdaság természetes jellemzője. Amikor minden jól megy, azt hisszük, hogy a régi kilengések megszűntek; a „kollektív emberi pszichológia” és az „önerősítő gyakorlat” hatására, melyek elaltatják félelemérzetünket és óvatosságunkat. Aztán jön a katasztrófa, és új feltételek alakulnak ki és új konszenzus jön létre.¹⁸

¹⁴ Augar, FT April 14 2009.

¹⁵ Uott.

¹⁶ Rachman, FT April 28 2009.

¹⁷ Blond, FT April 14 2009.

¹⁸ FT April 9 2009-

Nagy valószínűséggel visszatérnek az 1980 előtti korporatív kapitalizmus jegyei. A keynesi modellt 40 éve húzta rá Angliára Harold Wilson két magyar származású közgazdász, Nicholas Kaldor és Thomas Balogh segítségével. Ahol az államnak meg kellett mentenie a bankokat és a magántőkét, ott beleszólása is lesz az üzletpolitikába. De ezt mielőbb abba kell hagyni, mert akkor a legjobb elmék elhagyják a bankokat, mert nem akarnak majd állami felügyelet alatt dolgozni. Hatalmas magántőkék várnak a kellő pillanatra, hogy beruházhassanak, az inga előbb-utóbb megindul visszafelé.¹⁹

Érdekes véleményt fogalmaz meg David Colander, a vermonti Middlebury College professzora, a világ egyik legtöbbet hivatkozott közgazdásza, akire a továbbiakban még én is sokat fogok hivatkozni. Szerinte „a konvencionális közgazdasági nézetek az elmúlt évtizedekben csak kevésbé változtak meg, és a kilengések nem a változó gazdasági modellek miatt történnek. A feltételezett kilengések nagyrészt az önerősítő változó aggregátorokat tükrözték.”²⁰ Az idézet legutolsó szavainak jelentése homályos (mivel eltér a mi megszokott szóhasználatunktól); én úgy magyarázom – ahogy a kilengések okait is magyaráztam -, hogy a fogalmak (azt kell mondjam, hegeli) önmozgásuknak tulajdoníthatóan bejárják a szélsőségekig tartó végkifejlet útját. (Az viszont merő képtelenségnek tűnik; hogy e fogalmak más utakat járjanak be, mint az azokat hordozó élő, publikáló, vitatkozó közgazdászok.)

Mit mond a főfelelős?

Mint már említettem, **Greenspan** mindent megtett azért, hogy fenntartsa a kereslet magas szintjét, a buborékok képződése egyáltalán nem volt ellenére. A Financial Times 2009 márciusában három hónapig tartó sorozatot indított *The Future of Capitalism* címszó alatt, melynek során a közgazdaságtudomány legkiválóbbjai fejtették ki nézeteiket. Itt próbálta exkuzálni magát Greenspan, nézzük, mit hozott fel mentségére.

Mint ahogy cikkének címe is utal rá (*We need a better cushion against risk*²¹), a fő okot a kockázatok nem megfelelő kezelésében látja; abban, hogy az amerikai pénzügyi rendszer

kockázat-elhárítási mechanizmusa 2007 augusztusában összeomlott. A kiinduló premissza az volt, hogy mindenkinek alapvető érdeke, hogy ne jusson csődbe. Ez az elv megszűnt létezni – írja Greenspan -, mind az „önszabályozás” vonatkozásában, mind az állami szabályozás tekintetében. Micsoda képmutató megállapítás! A bankok tisztában voltak vele, hogy ügyfeleik jelzáloghitelét az ingatlan szükség esetén nem fogja fedezni, tisztában voltak ezzel a hitelfelvevők, és jól

tudták a pénzügyi rendszer irányítói is, hogy itt most megalapozatlan légbuborékok fúvása történik.²² Ugyanakkor Greenspan-nek van mentsége: A kockázatmenedzsment rendszer összeomlását 1 évvel megelőzően a Federal Deposit Insurance Corporation azt jelentette,

¹⁹ Uott.

²⁰ Colander 2010.

²¹ Financial Times, March 27 2009.

²² Az egyik elemző épp erre tekintettel helyesen állapította meg, hogy a közgazdaságtudomány azért nem vonható felelősségre, hogy a pénzintézetek és ügyfeleik azt feltételezték, hogy az ingatlanok ára mindig csak növekedni fog.

hogyan az összes biztosított intézmény 99%-a megfelel a legmagasabb fokú tőkefedezeti követelményeknek. Az amerikai pénzügyintézetek megfeleltek a bázeli biztonsági követelményeknek. A jelenlegi kockázati szabályozás eredményeképpen a sajáttőke-rész a korábbi 10%-ról 13-14%-ra fog emelkedni.

Greenspan következtetései: A banki szabályozások nem voltak képesek kiküszöbölni vagy előre jelezni azt a veszélyt, amit a jelzáloghitelek másodlagos piaca és az adósságkötelezettségek megosztása jelentett. A szabályozások nem terjedhetnek ki mindenre, és a hatékonyságot kell szolgálniuk, nem pedig megakadályozniuk. A történet hatására pedig az önkorlátozás most már sokkal jelentősebb, mint az állami szabályozás. Így javaslata leszükül arra, hogy elegendő a pénzügyintézetek *nagyságából* eredő kockázatok kezelése.²³

Írásának másik felében Greenspan a buborékokat veszi védelmébe. Felfogása szerint a buborékok a sikeres, sőt, a sikertől túlradó (*euphoria-ridden*) gazdaságokban keletkeznek, a bőség (*exuberance*) megnyilvánulásai. Arra hivatkozik, hogy a dotcom-buborékot 1996-ban kezdték el fújni, négy évig tartott, és nem lett semmilyen negatív következménye. Az évtized elején még attól tartottak, hogy a dollár összeomlása fogja okozni a válságot (hiszen egyre jobban leértékelődött az euróval szemben) és hat éven át hagyták, hadd fúvódjon a jelzáloghitel-buborék, sőt, még elő is segítették. „A buborék annak köszönhető, hogy az emberi természet rendkívüli nyereszkesedési lehetőséget lát az adott területen.” És mi okozza a kártyavár összeomlását? „A realitás.” Az eufória átcsap félelembe. „Eddig még nem sikerült sikeresen modelleznünk azt a folyamatot, amikor az eufória átcsap félelembe.”

Figyelemre méltó viszont, amit Greenspan a buborékok megsemmisítéséről, illetve megsemmisíthetőségéről mond. Tapasztalata szerint a központi bank természetesen kipukkaszthatja a buborékot, de törekvése kudarcot vall, ha a kormány nem törli meg azt a gazdasági tevékenységet, ami a háttérben áll, ha nem vonja el az emelkedő profitokat vagy járadékokat.²⁴

Ha most felteszem a dolgozatomban szereplő kérdést: Mit tanult a közgazdaságtan a válságból, akkor a válasz – Greenspan alapján – egyértelműen negatív.

White, Greenspan szürke ellenfele

Amerika mindenben az első és a legnagyobb akar lenni. Így abban is, hogy – miután az ő gazdaságpolitikusi és bankári robbantották ki a válságot -, az ő közgazdasági figyelmeztettek legelőször annak bekövetkeztére. Ilyen minőségében sztárolják Roubinit,

²³ A szakirodalomban gyakran előfordul a kifejezés: *too big to not to save*, azaz túl nagy ahhoz, hogy hagyják csődbemenni. A javasolt változások egyik eleme: csak a legnagyobb bankokat kell megvédeni a csődtől, a kicsiket hagyni kell tönkremenni; amiből viszont az következik, hogy meg kell akadályozni a túl nagy bankok kialakulását.

²⁴ Be kell valljam, bámulom ezt a 85 éves öregembert. (Nem csodálom, bámulom!) Az ő évekig tartó téves pénzügyi politikájának köszönhetően 2007 augusztusában megroppant az amerikai pénzügyi rendszer, mely világméretű pénzügyi, majd gazdasági válságba torkollott. Az amerikaiak egyik évről a másikra elvesztették megtakarításaik felét-egyharmadát. 18 hónappal a válság kitörése után a tőzsdék kumulált értékcsökkenése 35-40 ezer milliárd dollárt tett ki (!) És ő ennek ellenére védi, amit tett, a felelősséget pedig átlátszó módon áthárítja a „kockázatkezelő rendszer” gyengeségeire. – Amely kialakításában neki kulcsszerepe volt. (V.ö. a tömegszerencsétlenséget vagy mások halálát okozó emberek gyakori öngyilkosságával.) (Egyébként – a Wikipédia szerint - Milton Friedmanhoz hasonlóan ő is magyar zsidó családban született.)

Shillert és Nassim Nicholas Taleb-et. Ők már egy, sőt, két évvel korábban megjósolták az összeomlást!²⁵

A Spiegel 2009/28-i száma hat oldalas cikket közöl **William White**-ről, aki a robbanást megelőzően 15 évig volt a bázeli BIZ (Bank für Internationalen Zahlungsausgleich) elemzési osztályának vezetője. (Ez a világ 55 nagy jegybanki vezetőjének exkluzív konzultációs szervezete, az állami pénzügyek egyfajta Vatikánja. Ahol 2006-ig természetesen Greenspan vitte a prímet, ő volt a *Maestro*, a szupersztár, az élő legenda, döntései megfellebbezhetetlenek voltak. A BIZ maga nem hoz döntéseket, a véleménykoordinálás „ozmózis-szerűen” történik, - írják a Spiegel-cikk szerzői.)²⁶

White modelljét a bibliai hét bő évet követő hét szűk esztendő egyszerű történetének tanulságaira építette fel. Azt javasolta, hogy a jó években nem szabad alacsonyban tartani a kamatlábat, mert akkor a jegybankok eszköztelemné válnak a rossz években. Továbbá, a jó években tartalékokat kell képezni a rossz évekre. Egyre erősebben kritizálta Greenspan olcsópénz-politikáját, már tíz évvel a válság kitörése előtt. Óvott attól, hogy túlértékeljék az alacsony inflációt (mint a gazdaság sikerességének fő mutatóját). A minősítőket megbízhatatlannak tartotta. És természetesen figyelmeztetett a „pénzügyi innovációk” veszélyére, a buborékfúvásra és azok majdani óhatatlan kipukkadására.

Greenspan törekvése az infláció megakadályozására és az árstabilitásra irányult, ezen túl a be-nem-avatkozás elvét követte. (Ugyanis 1988-89-ben, majd pedig '94-ben hiába emelte a kamatlábat, a tőzsdei árfolyamok annak ellenére emelkedtek. Ebből vonta le nyilvánvalóan azt a tanulságot, hogy a kamatláb hirtelen emelésével nem pukkasztatható ki a buborék.) Greenspan egyedül nem hibáztatható, az olcsó pénz politikáját követték az európai jegybankok és Japán is. White szerint ez vezetett az 1997-98-as ázsiai buborék-válsághoz, s ez már tanulságul kellett volna, hogy szolgáljon.

²⁵ Megjegyzem, hogy én már 1993-ban hallottam Plentner Jánostól, egy Kanadából hazatérő befektetési tanácsadótól, hogy a nyugati tőzsdéken fújnak a luftballonokat, melyek előbb-utóbb kipukkadnak majd. Aztán nem sokkal rá már egy sor hazai, másként gondolkodó közgazdásztól (pl. Varga Istvántól, Siklaky Istvántól) lehetett hallani, hogy a nyugati tőzsdéken hatalmas léggömböket fújnak, melyek mögött nem áll reálgazdasági tartalom, és ezek idővel majd kidurrannak.

²⁶ Balzli und Schiefl, Spiegel 28/2009. Nevezik még a szerzők a BIZ-t a világ legexkluzívabb férfiklubjának is, ahol a tagok kéthavonta konzultálnak egymással és évente tartanak konferenciákat.

Az ábrán (mely az említett Spiegel-cikkből származik) jól követhető, hogyan járult hozzá az olcsó pénz politikája a buborékfúváshoz, a tőzsdei indexek feltornázásához. (Az is leolvasható, hogyan „rakta rendbe” a ’80-as évek legelején Paul Volcker, a Fed akkori elnöke az amerikai gazdaságot. Az volt az utolsó sikeres próbálkozás az infláció megtörésére; Európában már azt megelőzően a stagfláció vált jellemzővé.)

2003-ban White már pontosan felvázolta a folyamatot és várható végeredményét, de Greenspan és a jegybanki elnökök figyelmen kívül hagyták. Ettől kezdve évente készültek komoly, figyelmeztető elemzések a BIZ-ben a hitelkockázatok transzferálásának (a CDO-knak) a veszélyéről, a hitelminősítők megbízhatatlanságáról, a jelzáloghitelek kötvényesítésének a kockázatáról, az amerikai jelzálogintézmények hitelezési gyakorlatának veszélyeiről. Két és fél évvel a robbanás előtt már mindez együtt a jegybankelnökök asztalán feküdt. „Az események azonban egy elkerülhetetlen görög dráma végkifejletével közeledtek” – mondja White.²⁷

2006 elején Greenspan Bernanke váltotta fel a Fed élén, de júliusi kongresszusi beszédében még nem fordult elő a „másodlagos jelzálog-veszély” kifejezés. Az év negyedik negyedében kezdtek el csökkenni az amerikai jelzálog-indexek – és ezzel kezdetét vette a bizalomvesztés. 2007 elejétől kezdődött el a nagy pénzintézetek csődje, de Bernankét ez még mindig nem zavarta különösképpen. 2007 júniusában kijelentette: „Valószínűtlennek tűnik, hogy a másodlagos jelzálog-probléma áttérjedjen a gazdaságra vagy a pénzügyi rendszerre.”²⁸

A történet sokatmondó. Természetesen értékelhetjük úgy, hogy megbukott a piaci szereplők racionális viselkedésén és a „komplett” piacok feltételezésén alapuló elmélet. (Hiszen valóban ez történt Greenspan, Bernanke és még 54 jegybanki vezető esetében.) De más közgazdászok, mégpedig tudományos szempontból a legilletékesebbek, a BIZ elemzői világosan látták előre, hogy mi fog történni, és mit kellett volna tenni. Általában tehát nem „a közgazdaságtan”, hanem annak uralkodó irányzata bukott meg. És hogy miért, az okok is látványosak:

- „Jól ment az üzlet”, ezért nem mertek beavatkozni – feltételezték, hogy a kedvező trendek folytatódni fognak.
- A világ vezetői pénzpolitikusai (az 55 jegybank elnöke) a csordaszellemnek megfelelően viselkedett: a vezérürü sikeres volt, ezért gondolkodás nélkül követték.
- A csoportszellem, az összetartozás, az egy szervezethez, klubhoz tartozás is erősen befolyásolta magatartásukat: valószínűleg sokukban voltak kétségek, ellentmondások, de ezt nem tartották ildomosnak közölni.

A kérdés végsősoron az, hogy lehetséges-e helyes gazdaságelmélet, ha emberek nélkül úgysem valósítható meg, ha pedig „bejön” „az emberi tényező”, óhatatlanul eltorzítja azt. Elvileg a viselkedési közgazdaságtan lenne hivatott ezt a „hibát” kiküszöbölni, de az értelemszerűen a mikroszinten lehet csak sikeres, és makro-modell az eltérő mikroszintű viselkedések alapján nem építhető fel. (Számomra ez jórészt ismeretlen terület, ezért nem feszegetem tovább a témát.)

²⁷ Uott.

²⁸ Uott.

Kockázatkezelés

Greenspan-nek abban igaza van, hogy az aktuális válság kialakulásában fontos szerepet játszott a kockázatok nem megfelelő kezelése. Illúziónak bizonyult az a feltételezés, hogy a hitelezési kockázat csökkenthető, ha megosztják a piaccal. Az USA-ban 1999-óta megszűnt a bankok kereskedelmi és befektetési tevékenységének a szétválasztása. Ezáltal nagyobb intézmények jöttek létre, és ez önmagában is jelentősen megnövelte a pénzügyi szférából kiinduló kockázatokat.

Ezzel egyidejűleg megváltozott a likviditásról alkotott felfogás. A likviditás eredetileg az „eszköz-oldalhoz” kapcsolódó (asset-based) fogalom volt: a bank által kihelyezett hitelek és értékpapírok jelentették. A likviditás azonban – a nagy pénzintézetek gyakorlatának hatására – átcúszott a kötelezettségek oldalra, és a könnyű kölcsönfelvétellel lett szinonim fogalom.²⁹ Kaufman bebizonyítja, hogy a Fed gyakorlatát a libertariánus dogma vezérelte, s erre vezethető vissza a pénzügyi válság.

A gyakorlatban a „quantitative risk modelling” alkalmazása terjedt el, de bebizonyosodott, hogy ez messze nem volt elegendő; az egyes pénzintézetek részletes vizsgálatára van szükség. Az 1988-as első bázeli egyezmény tőke megfelelési előírásokat tartalmaz a globális bankok számára. Ezeket azonban messze nem tartották be. Ráadásul bevezették az eszközök kockázatvizsgálatát: minél kockázatosabb egy, a bank által kihelyezett hitel vagy értékpapír, a forrás-oldalon annál több saját tőkét kell szembeállítani vele. Azóta a bankok azon vannak, hogy eszközeik alacsony kockázati minősítést kapjanak. Így pl. egyes nagyvállalatok kötvényeit az alacsony kockázatú kategóriába sorolták, de a lakossági jelzáloghiteleket is (!) A bankok megtanulták, hogyan kell kijátszani a kockázat-kezelési rendszert, s ezáltal kevesebb saját tőkére volt szükségük a hitelezéshez. Ezért nem elegendő csupán a mutatók alapján vizsgálni a biztonságukat.³⁰

Moralizálás

Gyakori a moralizálás, a rossz erkölcsökre, a csalásra és kapzsiságra és az értékek hiányára, illetve az eddigi téves elvek bukására történő hivatkozás. Richard Layard a skandináv kapitalizmust állítja példaképül, ahol a magánérdek és a verseny helyett a közérdek és a kooperáció kerül előtérbe, a szélsőséges individualizmust a társadalmi felelősség váltja fel. Ha már biztosítottak az alapvető létfeltételek, nincs szükség a darwini versenyre. „Nem papírprofitot kell termelni, hanem hasznosságot” – ajánlja.³¹ Baj van az alapvető értékeinkkel. Ezek közül most, a válság hatására, több is lejáratódott:

- diszkreditálódott a „hatékony tőkepiacok” elve,
- nem igazolódott a „principal – agent theory” (nevezetesen, hogy az alárendeltek érdekei hathatós anyagi ösztönzés hatására azonosulhatnak főnökeik, megbízóik érdekeivel) és
- a folyamatos változás pozitívumként történő beállítása is kudarcot vallott.

Gillian Tett, a Financial Times újságírója így rangsorolja a válsághoz vezető okokat: greed, fraud, cheap money, managerial failure, lax oversight and the complexity and opacity of modern finance.³²

²⁹ Kaufman, FT April 28 2009.

³⁰ Gapper, FT May 7 2009.

³¹ Layard, FT March 12 2009.

³² Gillian Tett, FT March 10 2009.

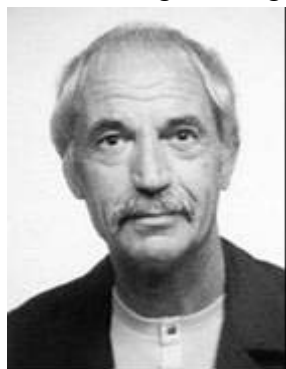
Hans-Werner Sinn, a tekintélyes müncheni Ifo-Institut vezetője szerint a válság az amerikai „ragadozókapitalizmus” terméke, tehát nem több, hanem felelős szabályozással elkerülhető lett volna.³³ (Legfrissebb könyvének címe éppenséggel „Kaszinókapitalizmus”.)

Hasonlóan nyilatkozott a Financial Timesban *zu Guttenberg*, annak idején német gazdasági miniszter: „a felelős (accountable) kapitalizmus új korszakára van szükség, mely biztosítja az átláthatóságot, a hitelességet és a bizalmat”.³⁴

A baloldali magyarázat

Külön kitérek a baloldali válságmagyarázatokra, két magyar tudós nézeteinek a rövid bemutatásával. *Szentes Tamás* akadémikus a világgazdasági folyamatok világhírű baloldali interpretátora; évtizedekkel ezelőtt az egyenlőtlen csere világgazdasági tételének kifejlesztésével vált ismertté. Szerinte „... a nemzetközi fejlődési szakadék fennmaradása, különösen pedig annak mélyülése a világgazdaság egyensúlytalanságának és globális válságainak is a legfőbb oka és alapja... A nemzetközi fejlődési szakadék kialakulása és mélyülése a külső és belső eredetű tényezők együttes hatásának, a világgazdaság *aszimmetrikus interdependenciáinak* (az egyenlőtlen partnerek közötti kölcsönös függőségeknek) és a gyengén fejlett országok *gazdasági és társadalmi dezintegrálódásának* együttes következménye... Kiemelem még „a piaci spontaneitás gazdaságilag és társadalmilag egyenlőtlenítő hatására” való utalást.³⁵

Szentes megállapítja, hogy „a Bretton Woods-i rendszer alkalmatlannak bizonyult a strukturális és intézményi anomáliák megoldására, ... így a világgazdaság mindmáig nélkülözi a globális gazdasági folyamatok szabályozására és a válságok megelőzésére

alkalmas intézményi rendet.” ... „Következésképpen, a keynesi anticiklikus gazdaságpolitika világszinten való alkalmazása és a globális piaccgazdaság valamilyen központi... intézményi szabályozása ígérhet megoldást a globális világgazdasági válságok elkerülésére.”³⁶

A nemzetközi intézményi hiányosságokat mindenki elismeri. A „nemzetközi fejlődési szakadékkal” szemben azonban nyomós érvek és ellenvélemények sorolhatók fel. Jagdish Bhagwati indiai származású amerikai közgazdász, a WTO és az ENSz főtitkárának tanácsadója pl. ennek épp az ellenkezőjét állítja. Tétéle szerint a globalizáció nyertesei a feltörekvő országok, vesztesei pedig a fejlettek (lásd a munkahelyek „elvándorlását”).³⁷ Nagyhirű nemzetközi tudósok (Bhagwati, Kolodko, vagy a fentebb már említett Rubin) azokat a hatalmas előnyöket hangsúlyozzák, melyeket a felzárkózó országok – élükön Kínával – a globalizációnak köszönhetnek

³³ Der Spiegel Nr. 20/11.5.09.

³⁴ FT March 25 2009.

³⁵ Szentes Tamás: Néhány megjegyzés a válság és kezelése értelmezéséről, 32. old.

³⁶ Uott, 31. és 33. old.

³⁷ Lásd erről pl.: Kiss Károly: Kinek kedvez a globalizáció?

(foglalkoztatás, megélhetés, a versenyképesség javulása)³⁸ és minden elemzés kiemeli, hogy a világ legszegényebb országaira az jellemző, hogy kimaradtak a globalizációból.

Farkas Péter a jelenlegi válságot szabályos, Marx által leírt túltermelési válságnak tartja. „A jelenlegi válság éppúgy általános túltermelési (és profitrealizációs) válság, mint a korábbi súlyosabb válságok voltak.” „A jelenlegi válság szerepe is ugyanaz, mint korábban: a tőkefeleslegek likvidálása és a gazdasági aránytalanságok megszüntetése, a kereslet és a kínálat egyensúlyi viszonyának helyreállítása, lehetővé téve a fellendülés beindítását és a profitráta növelését az új technikák bevetésével.”³⁹

Farkas Péter leírja, hogy az elmúlt időszakban – a tartós világgazdasági fellendülés következtében – számos elmélet illúziókat táplált a kapitalizmus válságmentes fejlődéséről: „... a neoliberais általános egyensúlyi koncepció; az önmagát szabályozni képes információs társadalom víziója; ... a technikai és termelékenységi fejlődés lehetőségeit abszolutizáló új gazdaság koncepciója, stb.”...”A közgazdasági gondolkodást a vállalati szemléletű mikrogazdasági megközelítések uralták, a makrogazdasági folyamatok értelmezését is a vállalati-banki gazdálkodásra kidolgozott keresleti-kínálati modellekre alapozták.”⁴⁰

Elvakult piacpártiak

Van, aki még a történetek ellenére sem ismeri el, hogy itt most a piac hibázott. *Leszek Balcerowicz*, a rendszerváltás utáni évek egyik lengyel pénzügyminisztere parvenű kapitalistaként ennek az ellenkezőjét bizonygatja. Azzal érvel, hogy mindazon területek, ahol a kisiklás történt (jelzáloghitelezés, kötvényesítés, banki biztonság, kockázatmegosztás, stb.) az állam szabályozási hatáskörébe tartoztak, tehát ha itt baj történt, azért nem a piac, hanem az állam a felelős. (Ez persze nyakatekert érvelés: az állam abban hibázott, hogy túlzottan hagyta a piac érvényesülését a bankszektorban, nem avatkozott be időben és kellő súllyal.) Ha a Fed restriktivebb pénzügypolitikát folytat és fegyelmezettebb a fiskális politika, alacsonyabb lett volna ugyan a gazdasági növekedés, de kisebb a buborékfúvás, mondja Balcerowicz.⁴¹

Ide sorolom *Edmund Phelps*-et is (2006 Nobel-díjasát), aki fenntartás nélkül dicséri a kapitalizmust annak tudásgeneráló, újító és termelékenységnövelő jellegzetességei miatt és minden módosítási kísérletet devianciának tekint és a szocialista-korporatív elitélő jelzővel illet. Tisztában kell lennünk viszont azzal – mondja Phelps -, hogy a bizonytalanság a kapitalista rendszernek is sajátja, s azt kezelni kell, mert egyébként a bizonytalanság a legjobb rendszert is „ördögivé” teszi.⁴²

³⁸ „Dél-Korea egy főre jutó GDP-je az 50 évvel ezelőtti 350 dollárról mára közel 20.000 dollárra nőtt. 1960-ban Szingapúr egy kis halászfalu volt 427 dollár átlagos egy főre jutó GDP-vel, mely ma már 38.000 dollár. Amióta Kína a piacgazdasági reformok útjára lépett 1978-ban, egy főre jutó GDP-je 400-ról 3000 dollárra nőtt, s ezzel százmilliókat emelkedtek ki a szegénységből. Indiában 1991-ben kezdődtek el a gazdasági reformok, s azóta az átlagos gazdasági növekedés évi 6% fölött van, s ez ott is százmilliókat emelt ki a nyomorból. És sok más ilyen példa van, főleg Ázsiában” – írja Rubin idézett cikkében. E fejlődést a piacgazdasági reformoknak, az állami beruházásoknak és a globális integrációnak tulajdonítja.

³⁹ Farkas Péter, 139. old.

⁴⁰ I.m. 131. old.

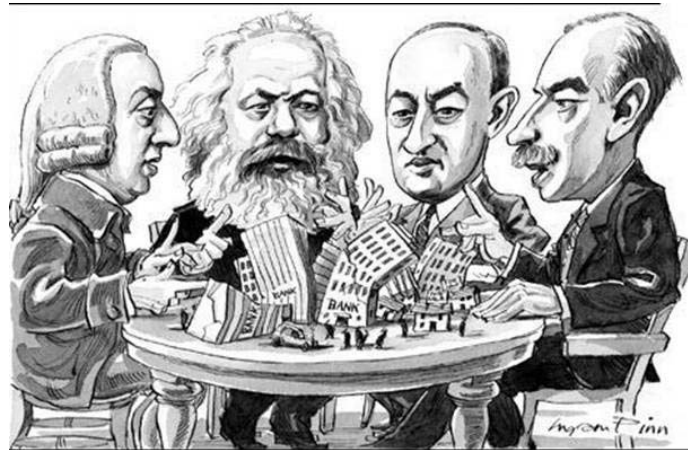
⁴¹ Balcerowicz, FT May 14 2009.

⁴² Phelps, FT April 15 2009.

II. Keynes és a válságok (gazdaságtudomány)

Válságtudományok dióhéjban

E rövid elemzésben nem törekszem a téma minden részletre kiterjedő bemutatására, jelen esetben a válságtudományok teljeskörű áttekintésére. Mindenesetre meg kell említeni, hogy ezek egyik csoportja a gazdasági folyamatok jellegéből természetesen következő jelenségnek tartja a ciklikusságot, a közgazdaságtan „konjunktúraelméletek” címén foglalkozik e kérdéssel.⁴³ (Aftalion, Wicksell, Hayek, Schumpeter, Hicks nevét szokta emlegetni az

elmélettörténet ebben a vonatkozásban, és Kondratyevét, aki a hosszú lefolyású ciklusokat a műszaki fejlődésben jelentkező korszakos áttörésekkel magyarázta.) Eszerint az állótőkék elévülésének és megújításának – részben a műszaki fejlődéssel magyarázható – ciklikus időigénye, a személyes fogyasztás és a tőkeképződés eltérő időbeli lefolyása magyarázza a szakaszosságot.

Marx és a marxisták szerint a válság oka a tőkés anarchia, mely a termelés társadalmi és a kisajátítás egyéni jellege között feszülő ellentmondásnak, valamint a magántulajdonnak és a tőkés termelési viszonyoknak tulajdonítható. Javaslatuk szerint ezen „a tulajdonosok kisajátításával” és gazdasági tervezéssel lehet úrrá lenni.

Külön ki kell térni a Marx és Keynes között ülő *Joseph Schumpeterre*, mert nevéhez fűződik egy fontos fogalom, a „teremtő pusztítás”: a válságok eltakarítják az elavult struktúrákat és technológiákat az útból, és utat nyitnak az új technológiáknak és intézményeknek, megoldásoknak.

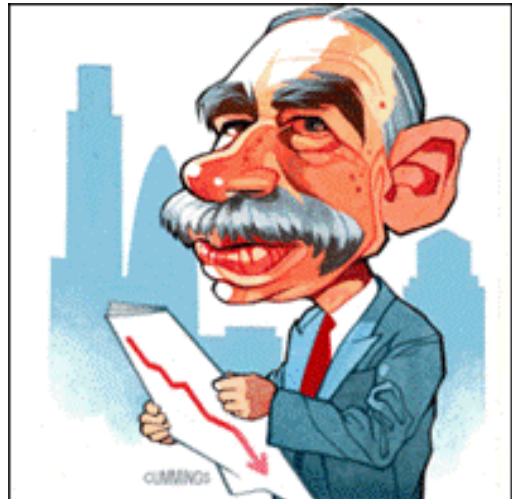
Keynes az elégtelen kereslet okairól

A zsurnalisztika szintjén Keynesről olyan képünk alakul ki, mintha egy már-már deficitkedvelő, piacgyűlölő figura lett volna. Ugyanakkor vitathatatlan, hogy a második világháború utáni *demand management* és a mostani *stimulus packages* mögött az ő nézetei állnak. Az Economist 2009 október 3-i száma három újkeletű, Keynesről szóló könyvet is ismertet, melyek szerzői megpróbálják a mester igazi arculatát felvázolni. A cikk néhány fontosabb megállapítását az alábbiakban idézem. „Keynes gondolkodásának intellektuális keretétől egy olyan világ szolgál, ahol a bizonytalanság uralkodik, mely állandósult elégtelen keresletet okoz...”... „Visszatérésének oka egyelőre nem világos. Nézetei vajon arra

⁴³ Lásd ezt pl. Mátyás Antal könyvének „Neoklasszikus konjunktúramodellek” c. fejezetében.

szolgálnak, hogy ideiglenesen és szelektíven alkalmazzák azokat a visszaesés leküzdésére? Vagy inkább arra, hogy a legutóbbi tapasztalatokat is felhasználva alapjaiban változtassák meg a gazdaságpolitikát?” ...” A bizonytalanság, összefonódva a bizalmatlansággal az elmúlt évben történtek után még igazabban cseng. De ez egy olyan koncepció, mely nehezen egyeztethető össze a modern makroökonomia elméleti alapjaival.” ...”Skidelsky⁴⁴ ebben látja a mai válság lényegét: a modern közgazdaságtan figyelmen kívül hagyta a leküzdhetetlen bizonytalanság (*irreducible uncertainty*) tényét, s ezáltal veszélyes vizekre evezett: az elméleti hiba súlyos gazdaságpolitikai mulasztássá vált; nem lett volna szabad a deregulált pénzpiacokra támaszkodni. A jelenlegi válság nem az aszimmetrikus információnak, hanem a gazdasági rendszer működése alapvető meg nem értésének tulajdonítható.”

A klasszikus modellek szerint a jövedelmeket vagy elköltik vagy megtakarítják, amit pedig megtakarítanak, azt befektetik, s ezzel érvényesül a Say-dogma: a kínálat megteremti a maga keresletét, nem marad áru, amire nincs szükség, és nincs munkaerő, amit nem foglalkoztatnak, tehát mindent hasznosítanak. Keynes azonban rámutatott, hogy ez a nagyvonalú feltételezés nem igaz. A megtakarításokat valamilyen oknál fogva nem fektetik be teljes egészében, ösztönösen tartalékolják; az emberek jobban szeretik likvid pénzeszközökben, mint lekötött tőkében látni vagyonuk egy részét. Ennek oka az *információhiány és bizonytalanság*, s a jelenséget Keynes *likviditás-preferenciának* nevezte. Az okok között Keynesnél megtaláljuk a vállalkozók állati ösztöneit is: „animal spirits of entrepreneurs”.⁴⁵

Ebből származik tehát a pénzpumpálás, az állami beavatkozás, a keresletélénkítés keynesi gondolata: a munka nélkül maradt emberek érdekében az államnak be kell avatkoznia; vagy csökkentenie kell a kamatlábat, vagy közmunkákat kell finanszíroznia.

Paul Davidson, a harmadik könyv szerzője központi jövedelempolitikával kívánná megfékezni az inflációt és megvalósítaná Keynes 1944-es tervét egy nemzetközi pénzügyi klíringunióra vonatkozóan – az Economist mindezt reménytelenül divatjamúltnak tekinti. Következtetése viszont az, hogy bár igaz, hogy Keynes szelleme messze túlmutat a *stimulus packages* gyakorlatán, hihetetlenül nehéz megválaszolni a kérdést, hogy mit is tenne ma Keynes.

Ben Bernanke – mint ismeretes – nyaklók nélkül nyomja a pénzt az amerikai gazdaságba, viszont azzal védekezik, hogy Friedman sem tenne másképp. És valóban, a *Great Depression* okait kutatva Friedman arra a következtetésre jutott, hogy azt főként az elégtelen pénzkínálat okozta, s elkerülhető lett volna, ha a Fed a pénzkínálatot állandó szinten tartja. Ruchir Sharma szerint mind Keynest, mind Friedmant következetesen félremagyarázzák, s ezzel mind a keynesizmus, mind a monetarizmus tekintélyét kikezdi. Hiszen „Keynes bizonyára nem értett volna egyet azzal, hogy a fellendülés idején hatalmas költségvetési deficitet

⁴⁴ Robert Skidelsky, az egyik könyv szerzője: Keynes: The Return of the Master. A másik két könyv: Peter Clarke: Keynes: The Twentieth Century's Most Influential Economist és Paul Davidson: The Keynes Solution: The Path to Global Economic Prosperity.

⁴⁵ The Economist, July 18th-24th 2009, The other-worldly philosophers.

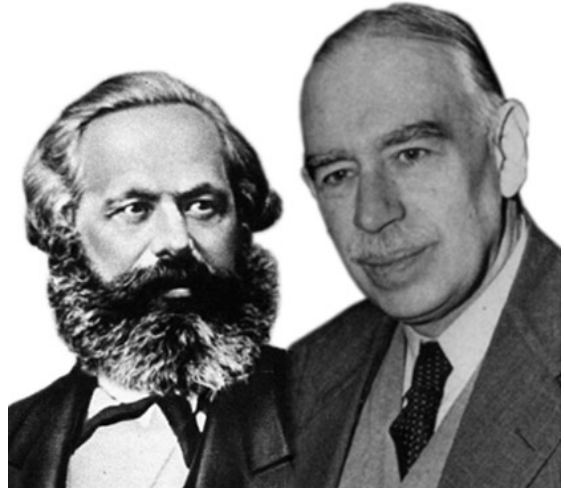
halmozzanak föl, ... Friedman pedig nem értett volna egyet azzal, hogy a Fed a monetáris politikát a gazdasági expanzió érdekében használja fel, ahelyett, hogy enyhítsen a hanyatlás okozta bajokon.”⁴⁶

Az elégtelen keresletet tehát az információhiány és a bizonytalanság okozza. Márpedig a 600.000 milliárd dollárt kitevő derivatívák, köztük a 60.000 md nagyságú CDS-ek, épp elég bizonytalanságot hordoztak. ...De mitől kezdődött el ezt megelőzően Amerikában a hanyatlás? Az egekbe szökő olajáraktól?

Információhiány, óh!

Micsoda eufémizmus! Így nevezzük a káoszt, az összevisszaságot, a rendetlenséget, a kiszámíthatatlanságot, a bizonytalanságot (sőt, még a bennünk lappangó állatot is). Mivel tökéletesen informált állapot a gazdaság minden szereplője számára nem létezhet, sőt, még egyetlen egy számára sem, ezt el kell fogadnunk normál állapotnak.

Keynes a bizonytalanság következményeiről a következőket mondja: minél nagyobb a bizonytalanság, annál inkább tétlenségre kényszerül a bennünk lakozó állati lélek. A befektetők ilyenkor inkább készpénzben tartják a megtakarításaikat, tehát esik a részvények árfolyama. Ekkor kell közbelépnie a kormánynak, hogy költsék helyettük, és ennek módja a kamat csökkentése. Úgy is felfogható, hogy az alacsony kamatláb a bizonytalanság „ára”. A kamat csökkentése használ a befektetőknek és árt a megtakarításaikat betétben tartóknak. Az intézkedés nem mindig válik be; 2008 ősze és 2009 ősze között az Európai Központi Bank adatai szerint a szinte 0-án álló kamatláb ellenére 0,3%-kal csökkent a magánszférának történő hitelezés; és Japán példája az elmúlt húsz évben szintén nem igazolja.

„Úgy tűnik, hogy a bizonytalanság jellege olyan, hogy újra- és újra előbukkan; hiába próbálják meg lenyomni az egyik helyen, előbukkan egy másikon.”⁴⁷

⁴⁶ Newsweek December 6 2010.

⁴⁷ The Economist October 31st 2009.

Marx és a marxisták a termelési viszonyok átalakításával és a gazdasági tervezéssel próbálták úrrá lenni a tőkés anarchián és a válságokon, a tervezéshez azonban információk kellenek, s a tökéletes informáltság állapota a tervező számára sem létezik.⁴⁸ Érdekes visszaemlékezni Simon Györgyre, a kései tervgazdálkodás egy teoretikusára, aki az információs forradalom információbőségére szerette volna alapozni a tervezést. Az internet világában a központi tervezés információ-igénye kielégíthetőnek látszik, és ha belegondolunk, hogy milyen lehetőségeket hoz majd a kvantumkomputér (mely már a mindentudás és mindenhatóság ígéretét hordozza majd), érdemes lenne eltöprengeni a tervezés újrakezdésén (legalább is elméletileg).

Soros György reflexivitás-elméletében a bizonytalanságot az információk torzulásával kapcsolja össze. „Értékítéletünk torz, hiszen az információk is torzítva érkeznek, és azokat nem valamilyen abszolút mércével szűrjük, hanem olyan görbe tükrön át vizsgáljuk, ami szükségképpen befolyásolja a végeredményt.” „... a piacok nem az egyensúly irányába törekednek, hanem éppen ellenkezőleg, a folyamatos egyensúlytalanság, kvázi a káosz irányába tartanak, mert a piaci résztvevők döntéseiket nem valamilyen teljesen objektív, abszolúte igaz, avagy mindenki számára egyértelmű tények, adatok ismeretében hozzák.”⁴⁹ Ide tartozik az a fejtegetése is, hogy a piaci folyamatok nem „objektíven”, hanem nagymértékben a piaci szereplők elvárásainak megfelelően alakulnak.

A stagflációtól a válságig (makroökönómia)⁵⁰

A keynesizmus jó választ adott a 29-33-as nagy gazdasági válságra, s a háború utáni Európában még volt három gondtalan évtizede. A 73-74-es olajválság azonban a végét jelentette: megjelent a stagfláció, a magas munkanélküliség és az infláció együttese. A Phillips görbe (pontosabban annak Samuelson és Solow által módosított változata) így érvényét veszítette, a pénzkínálat bővítésével nem lehetett mérsékelni a munkanélküliséget. Megszűnt az átválthatóság az infláció és a munkanélküliség között. Ez okozta a monetarizmus, a chicagói iskola és Friedman színrelépését, az állami beavatkozás elvetését és megbélyegzését, a visszatérést az öszabályozó piac mítoszához és a dereguláció és liberalizáció kezdetét. A politika terén Margaret Thatcher 1979-es és Ronald Reagan 1980-as színrelépése jelezte a változásokat.⁵¹ Amerikában a 80-as évek elején Volcker, a Fed akkori elnöke még meg tudta fékezni az inflációt – melynek ára a súlyos, kétszámjegyű munkanélküliség volt – de a régi elméletbe vetett hit már nem állt helyre. A keynesizmus nem szorult vissza teljesen, többen megpróbálták társítani a neoklasszikus elméletekkel és a

⁴⁸ A dolog részletes kifejtése nélkül meg kell említeni, hogy a két helyzet nem szimmetrikus. Keynes azért beszél „irreducible” bizonytalanságról és információhiányról, mert minden gazdasági szereplőnek, minden fogyasztónak ismernie kellene az összes többi helyzetét és szándékát, és mindezt figyelemmel még ráadásul racionálisan is kellene döntenie. A kommunista direktív tervgazdaságban a helyzet nem ennyire reménytelen. Csak a tervezők információhiányát kell kielégíteni, a fogyasztói szándék és vágy nem számít; a politika határozza meg a fogyasztásra fordítható eszközök nagyságát és a fogyasztói prioritásokat. Még a 70-es évek végén, fiatal kelet-európa-kutatóként egyszer elképedve hallgattam egy Gregory Grossman nevű amerikai szovjetológus előadását a kolhozpiac és a feketepiac jelentőségéről a Szovjetunióban. Az illető azt állította, hogy azok nélkül összedől volna a szovjet rendszer... Mennyire igaza volt.

⁴⁹ Torba Tamás, MN, 2009. nov. 4.

⁵⁰ A makroökönómia kialakulását, a közgazdaságtan szétválasztását mikro- és makroökönómiaira Keynes 1936-ban megjelent, „A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete” c. művének megjelenésétől számítják; magát a fogalmat 1945-ben írták le először.

⁵¹ E témával annak idején magam is sokat foglalkoztam, lásd pl.: Kiss Károly: Van-e visszaút a pigou-i világba? (Közgazdasági Szemle 1990/11.)

monetarizmussal. E törekvés legrangosabb képviselője Samuelson volt, s az eredményt „neoklasszikus szintézisnek” nevezzük.

A modern makroökonómia egyik legsúlyosabb vitakérdése az, hogy összeegyeztethetők-e Keynes nézetei a mikroökonómiának a racionális magatartásról és a komplett piacokról vallott, alapkőként szolgáló tételeivel. A neoklasszikus közgazdászok szerint nem, az újkeynesiánusok szerint igen. Ugyanis a piaci tökéletlenségek okán az egyensúly megbomlik, s az összkereslet nem éri el a gazdaság potenciális teljesítőképességét – a helyzet hasonlít a Keynes által leírthoz.

”A makrogazdasági kérdésekkel foglalkozó közgazdászok – főként a központi bankokban – túlzottan el voltak foglalva az infláció megszelídítésével, és túl gálánsoknak mutatkoztak a buborékokkal szemben.”...Az inflációs cél betartása (inflation-targeting) több ország makrogazdasági politikájának a központi elemévé vált, s e célt szolgálták a DSGE (Dynamic Stochastic General Equilibrium) modellek. Ebbeli megszállottságukban nem voltak képesek időben átkapcsolni, a pénzügyi stabilitás fölötti örökösre. A termékek és szolgáltatások árszínvonalának a megőrzésére koncentráltak, és megfélemeztek a pénzeszközök és alapok (assets) áráról. Mindez azért történt így, mert túl nagy volt a bizodalomuk a pénzpiacokban, hittek azok hatékony és önszabályozó jellegében.⁵²

...”A pénzügyi szakma nem szentelt figyelmet a likviditáshiánynak vagy a partnerek által jelentett kockázatnak, mert sztenderd modelljeik erről nem vettek tudomást.” ...”Sok makroökonómiai modellben nem szerepel a fizetési képtelenség, nincs szó a pénzügyi közvetítőkről és bankokról.”⁵³ A modellek egyoldalúsága később megbosszulta magát; az azokat használó közgazdászok elkényelmesedtek, hagyták magukat becsapni és úgy vették, mintha a piacok valóban komplettek lennének (minden árunak mindig van ára, bármely mennyiségben rendelkezésre áll), és a kölcsönzésnek semmi sem vet gátat, az adott kamatláb mellett bármennyi hitel felvehető és bármennyi értékpapír eladható, a pénzpiacok súrlódásmentesen működnek. A válság beálltával azonnal fény derült ezekre a tévhitekre, a DSGE típusú modellek viszont teljesen védtelenül hagyták a gazdaságokat a válsággal szemben.

A makroökonómusok bizonyos értelemben vakok voltak, mert modelljeik azt feltételezték, hogy a tőkepiacok tökéletesen működnek és csak a munkaerőpiaccal van baj, mert az időnként „beragad” (azaz a szakszervezetek miatt a bér nem változik a kereslet és kínálat törvényeinek megfelelően), s ez okozza a munkanélküliséget. A neoklasszikus elmélet által befolyásolt keynesisták és szabadpiac-pártiak között törékeny kompromisszum alakult ki abban, hogy a gazdasági ciklusok kisimítására a monetáris politika a legalkalmasabb eszköz... De hogyan lehet lazítani a monetáris politikán, ha a kamat zéró?...

⁵² The Economics July 18th 2009: What went wrong with economics? ”

⁵³ Uott.

Az Economist idézett cikke szerint nincs nagy remény arra, hogy a makroökonómia egyhamar gyakorlatias, a válságkezelést elősegítő tudománygá válik. A nagy modellek óhatatlanul leegyszerűsítőek, a kicsik viszont csak egy szűk területre vonatkoznak. „A mai közgazdászok – úgy tűnik –, nyitottak a tartalom iránt, de doktrínerek a formát tekintve. Inkább ragaszkodnak a technikájukhoz, mint az elméletekhez. Csak akkor hisznek valamiben, ha azt modellezni is képesek.”⁵⁴

Az EMH-től az AMH-ig (mikroökonómia)

Az Efficient Market Hypothesis (hatékony piacok elmélete) 1978-ból ered és Eugene Fama megfogalmazása szerint azt jelenti, hogy „egy pénzügyi eszköz ára minden olyan elérhető információt tartalmaz, amely az értékét meghatározza,”⁵⁵ azaz, a pénzpiacok helyesen árazzák be az értékpapírok árát. Ebből több minden következik, pl. az, hogy márpedig buborékok nem keletkezhetnek, de ha mégis, akkor nem lehetnek tartósak. És ez a feltételezés legitímálta a pénzügyi találmányoságot (engineering): a derivatívákat és azok kötvényesítését, a kamat-opcióktól kiindulva az egyre bonyolultabb CDS-ek és a járulékos adósságkötelezettségek megalkotásáig. És mindennek tetejébe ez a hipotézis nem csak ezen új eszközök létrehozását legitímálta, de még azzal is érveltek, hogy biztonságosabbá teszi a pénzügyi rendszert és egészségesebbé a gazdaságot. Ez tette hiteltelenné a kívülállók szemében a közgazdaságtant.

Az EMH-t és a pénzügyi gazdaságtant azonban nem csak a válság tette hiteltelenné; már jóval korábban megjelentek a kritikák és kételyek, elsősorban a *viselkedési (behavioural) közgazdaságtan* oldaláról. Egyfajta kettősség alakult ki: a tudományban a szkepticizmus uralkodott, s megpróbálták összeházasítani az EMH-t a viselkedési közgazdaságtannal, miközben a pénzügyi életben és a gyakorlatban az EMH dominált. Myron Scholes, aki 1997-

ben Nobel-díjat kapott az opciók árazására létrehozott modelljéért (Black-Scholes formula), szintén úgy gondolja, hogy a legutóbb történekeért nem a tudományt, hanem a Wall Street és a City pénzügyeseit kell hibáztatni. A modell alkalmazói ugyanis a kedvező végeredmény érdekében nem mindig a valós, hanem szépített adatokat táplálnak be. Robert Merton, szintén Nobel-díjas, 1998 óta hangoztatja, hogy a pénzügyi szektor figyelmen kívül hagyja és alábecsli a kockázatokat. Sanford Grossman és Stiglitz rámutatott az EMH-ban rejlő

paradoxonra: ha az értékpapírok ára minden információt tartalmaz, akkor nincs értelme információk gyűjtésének, és senki sem fogja azt tenni.

⁵⁴ Uott.

⁵⁵ The Economist July 18th 2009, Efficiency and beyond.

A viselkedési közgazdaságtan a pszichológia eredményeit építi be a pénzügyi közgazdaságtanba, s az elmúlt évtizedben igen nagy érdeklődés nyilvánult meg iránta. Eredményeit az *Adaptive Market Hypothesis* koncepciója foglalja össze, melynek fő képviselője *Andrew Lo* az MIT közgazdásza. Fontosabb érvei: az emberek túlzottan magabizóak saját képességeikben és hajlamosak korábbi eseményeket kivetíteni a jövőre. E két tulajdonság kombinációja áll a buborékfúvás mögött.⁵⁶ Nem véletlen, hogy a viselkedési közgazdaságtan képviselői jelezték leelőször a válság valószínű bekövetkezését (köztük Robert Shiller, akiről korábban már volt szó). Shiller már 1990-ben jelezte a buborékfúvást, s ez akkor arra készítette Alan Greenspant, hogy megvizsgálja, valóban a befektetők irracionális túlzásainak köszönhető-e a tőzsdei részvények árának emelkedése. Legújabb könyvének címe („Állati lélek”) Keynesre utal (korábban ezt már megjegyeztem), és azokkal a lelki folyamatokkal foglalkozik, melyek a piacot formálják. Végző soron tehát Keynes – bár az elégtelen keresletet jelöli meg a válság okaként – szintén a viselkedési közgazdaságtan keretében keresi az okokat.⁵⁷ Ezzel elértünk oda, hogy mind a makro-, mind a mikroökonómia erősen támaszkodik a pszichológiai okokat vizsgáló viselkedés-kutatásokra.

Ennek ellenére nem állítható, hogy az EMH kimúlt, és a *behavioural finances* vette át a helyét. A viselkedéstudomány ugyanis még nem tart ott, hogy képes legyen közvetlenül és konzisztens módon magyarázni az áralakulást, az EMH-nak pedig még vannak tartalékai. Ilyenek a jobb kockázatelemzés, vagy a rejtett összefüggések kimutatása. A kockázatelemzés terén különösen súlyos mulasztások történtek: nem fordítottak figyelmet a rendszer-kockázatokra (amikor pl. mindenki nagyon hasonlóan viselkedik). Meg kell még érteni, hogy hogyan fordulhatott elő, hogy a likvid piacok egy szemvillanás alatt likviditás-hiányossá váltak és kezelni kell tudni az „erkölcsi kockázatot” (moral hazard); amikor a kormány szabályozása és biztonsági hálójára arra készíteti a piaci résztvevőket, hogy a szokásosnál nagyobb kockázatot vállaljanak.

A makro-modellek korlátai (Colander és a DSGE)

A '70-es évek óta a közgazdaságtudomány egyik fő törekvése a makroszintű jelenségek (infláció, munkanélküliség, növekedés, stb.) mikroökonómiai megalapozása volt. Úgy is mondhatnánk, hogy a makroökonómia gyökereinek visszavezetése az emberi magatartásra. A közgazdászok – a modern fizika Einsteinhez kapcsolódó irányzatához hasonlóan – mindenre érvényes, átfogó modellt akartak alkotni. Ez azonban csak olyan elméleti alapon lehetséges, ha egyféle emberi magatartást feltételezünk: a racionális viselkedést, melynek következménye a maximális gazdasági hatékonyság. A valóságban azonban az emberi viselkedés a racionális és irracionális közötti széles skálán szóródik, a tudás és az információ szintje egyéenként változó. Az Einsteinéhez hasonló átfogó modell megalkotása tehát a közgazdaságtanban nem lehetséges. „A tapasztalati sajátosságokra kell koncentrálnunk, mint más gyakorlatias tudományokban (mint pl. az orvostudományban), és akkor gyakorlatias, használható eredményeket kapunk, még ha nem is értjük meg, hogy valójában mi történik.”⁵⁸

A mikroökonómia szokásos feltételezései, hogy az emberek racionálisan cselekszenek, ésszerűen reagálnak az ösztönzőkre, és hogy a piaci árak magukba foglalják az összes vonatkozó információt, természetesen nem általánosíthatók, sőt, inkább kivételes eseteknek tekinthetők. Ezért ne csodálkozzunk, ha az ezekre épülő elmélet nem állja ki a gyakorlat

⁵⁶ Uott és Sheridan.

⁵⁷ The Economist July 18th 2009, Efficiency and beyond.

⁵⁸ Kay, FT April 22 2009.

próbáját. „A nyájszellem (a racionális magatartás ellenében), az értékpapírok rossz árazása és a nagyon is tökéletlen informáltság vezetett oda, ahol most vagyunk.”⁵⁹

Einstein felfogásával szemben állt Nils Bohré és Heisenbergé, akik a kvantum részecskék helyzetének meghatározhatatlanságát (pontosabban mozgásuk sztochasztikus törvényekkel leírható jellegét) bizonyították. Ha tehát a makroökonómia a fizikai modelleket kívánja alapul venni, akkor ehhez a kvantummechanikára és nem a relativitáselméletre kellene támaszkodnia. Ezáltal a viselkedési közgazdaságtanhoz jutunk el; a viselkedési közgazdaságtan viszont csak az egyének szintjén képes a modellalkotásra, makroszinten nem.

Erősen szkeptikus véleményt fogalmaz meg a gazdaságpolitikai használatra és előrejelzésre alkalmas makromodellek felépíthetőségéről **David Colander** is és azok a közgazdászok, akik a **Dahlem Report**-ban fejtették ki, hogy miért nem tehető felelőssé a közgazdaságtan a válságért – de még a válság kirobbanása előrejelzésének elmulasztásáért sem.⁶⁰ Érvelésük lényege: *a válságok nem jelezhetők előre*. A közgazdászok csupán azért hibáztathatók, mert modelljeik nem számolnak a válságok bekövetkeztének lehetőségével. „Nem arról van szó, hogy a közgazdasági modellekben túl sok a matematika, hanem az igazán komplex jelenségek leírására nincs megfelelő matematika. Komplex, dinamikus, nem-lineáris beágyazottságú („nested”) modellekre lenne szükség, sok heterogén szereplővel, sőt, ágens-alapú beágyazott („nested”) modellekre. Ezek a modellek azonban csak arra lennének képesek, hogy megerősítsék a jövőbeli fejlemények megjósolhatatlanságát és legfeljebb a válság jellegét magyarázhatnák, de nem az okát és a bekövetkeztét. A DSGE csak egyfajta mikroökonómia alapult; többféle mikro-megalapozást kellett volna figyelembe venni, és ráadásul egyszerre. A komplex rendszerekről alkotott modellek viszont nem adhatnak határozott gazdaságpolitikai válaszokat.”⁶¹ De felvethető úgy is a kérdés, hogy azért nem alkottak a DSGE-n kívül más modelleket, mert elfogadták a sztenderd mikroökonómia alaptételeit, és ha hisznek azokban, akkor miért kellene más modellt alkotni? A közgazdászok nem beszéltek a DSGE korlátairól, a politikusok pedig a korlátok nem-ismeretében vontak le következtetéseket.

Colander Keynesre hivatkozik; Keynes megfogalmazta, hogy a döntéshozó intuíciójára kell támaszkodjon, amikor eldönti, hogy egy adott esetben melyik a jó modell, melyiket használja. Továbbá azt hangsúlyozza, hogy kellő alázatossággal kell megalkotni és felhasználni a modelleket.

⁵⁹ Uott.

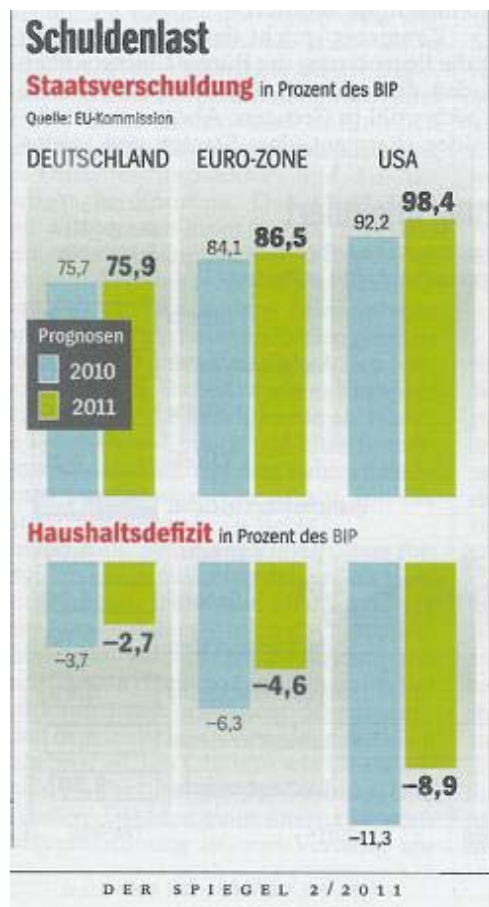
⁶⁰ Colander 2010; Dahlem egy németországi helység, ahol e közgazdászok találkoztak.

⁶¹ Uott.

III. Válságkezelés (gazdaságpolitika)

A válság lefolyása és a neokeynesiánus megoldás

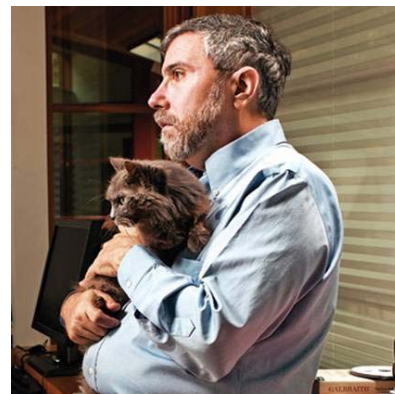
Amint beütött a krach, azonnal minden a visszájára fordult: minden piaci szereplő behúzódott a csigaházába, elkezdett takarékoskodni, óvakodott bármilyen költekezéstől, a bankok a hitelezéstől – és a túlzott likviditás állapota egy szemvillanás alatt likviditás-hiánnyá

változott. Olyannyira, hogy az érintett gazdaságokat a pénzügyi trombózis fenyegette. Ezért – mintha mi sem történt volna – ott folytatták, ahol szinte abba sem hagyták. A fejlett országok központi bankjai a Fed vezetésével 1 százalékon rögzítették a központi kamatlábat, konszolidálták a bankokat és elkezdték nyomni a pénzt a gazdaságba, konjunktúra-élénkítés címen.⁶² Bár voltak elképzelések – és nem csak a környezetgazdászok körében, hanem a világ vezető államfői és gazdaságpolitikusai szintjén – arra vonatkozóan, hogy nem a régi szerkezetet kell élénkíteni, hanem egy új felállásban kell kimászni a válságból (ez lett volna a *Green New Deal*)⁶³, az ötlet elhalt, maradt minden a régiben. A megoldás a neokeynesiánus formát öltötte, ami hatalmas államadósságok felhalmozódásához vezetett. Nem csak a PIIGS-országokban és egyes kelet-európai országokban; a költségvetési hiány Angliában is 12%-ra emelkedett, Amerika és a legtöbb fejlett ország államadóssága pedig megközelíti, vagy meg is haladja GDP nagyságát. (Japáné 2,3-szer akkora.)

Ennek az irányzatnak a legismertebb szószólói két Nobel-díjas, Joseph Stiglitz és **Paul Krugman**, valamint Brad DeLong. (Stiglitz keveselte az Obama-kormány stabilizációs és élénkítő csomagját, Krugman

gyakorta bírálta Merkelt, amiért szűkmarkúan bánt az élénkítésre fordított összegekkel.) Krugman odáig ment, hogy az elmúlt évtizedeket „a közgazdaságtan sötét korának” nevezte, amikor elfelejtettük az ősök bölcsességét. (És e sötét középkorral szemben ő képviseli a keynesi felvilágosodást.) A helyzetet úgy elemzi, hogy globálisan túl nagy a megtakarítás, miközben a beruházási hajlam igen csekély. Ezért nincs nyomás alatt a pénzpolitika, hogy emelje a kamatot. Számára a mai válság egyenlő a '30-as évek válságával.

⁶² A stabilizálás globális költségére vonatkozó becslések szóródnak; a minimum 12 ezer milliárd dollártól annak háromszorosáig.

⁶³ Lásd erről: Kiss K.: Nemzetközi kitekintés.

Niall Ferguson gazdaságtörténész ezeket a közgazdászokat „Keynes rabjainak” nevezi és nem kevés iróniával a nagy közgazdász szavait idézi: „Még a leggyakorlatiasabb emberek is rendszerint egy már régen halott közgazdász elméletének rabjai”.⁶⁴ A 30-as válság – értékelése szerint – nagyban eltér a jelenlegitől: a GDP most messze nem esett annyira vissza, mint akkor, és nem omlott össze a globalizáció. Bernanke megállította a válságot, de ennek igen nagy az ára: a magas költségvetési hiány és államadósság. (A helyzetet súlyosbítja az alapvető nyersanyagárak emelkedése, de erős deflációs hatások is vannak: a kihasználatlan kapacitások a világ feldolgozóiparában.)

A neokeynesiánus válságkezelés bírálói szerint (köztük Robert Lucas, a makroökonómusok legnagyobbja és az Economist) olyan ez, mintha a modern fizika problémáinak megoldásához valaki elkezdene Newton *Pricipia Mathematica*-ját lapozgatni.⁶⁵

Becslések szerint a fejlett világ 12 ezer md dollárt költött válságkezelésre, ebből az USA 3 ezer milliárdot (bankkonszolidációra és konjunktúra-élenkítésre).

A monetáris politika felelőssége és lehetőségei

A liberális gazdaságpolitika számára – az önmaga szabta korlátok miatt – erősen korlátozottak a gazdaság irányításának eszközei. Ezeknek két nagy csoportja van: a monetáris és a költségvetési politika. Gazdaságelméleti és válságkezelési szempontból nyilvánvalóan a monetáris politika nagyobb a jelentősége. (A fiskális politika a súlyos eladósodásba és mérleghiányokba torkolló válságkezelésnek csupán „elszenvedője”). Ugyanakkor a jelenlegi helyzetben (amikor a kamat zéró körüli, vagy azt alig haladja meg), a monetáris politika elveszti jelentőségét (hiszen negatív kamattal nem operálhat). Ebben a pontban azt tekintem át, hogy a kérdés szakértői szerint mit tehet – tehetett volna – a monetáris politika a válság elkerülése érdekében.

A vita elsősorban az *inflation targeting*-ről folyik; arról, hogy helyes-e, hogy a központi bankok fő tevékenysége egy inflációs cél követése és tartása legyen. Martin Wolf szerint ez nem csak egy elhibázott pénzpolitika; az USÁ-ban ez okozta az ingatlanpiac válságba torkolló fellendülését.⁶⁶ Greenspan alatt a Fed a 2000-es évek elejétől az olcsó pénz politikáját folytatta, s ez átragadt más országok központi bankjaira is. A kedvező hitelfelvételi lehetőségek vezetnek a buborékok kialakulásához, de legalább is megteremtik a potenciális lehetőséget.

Az inflációs cél követése helyett az *asset pricing*, azaz az értékpapírok árazása, értékük megőrzése kellene, hogy álljon a központi bankok tevékenységének középpontjában. Ha ugyanis az értékpapírok tőzsdei ára összeomlik, tömeges csődveszély következik be. Ha viszont túlzottan magas értékpapírárok alakulnak ki a tőzsdén, azt a termékek és szolgáltatások ára is követi, s megnövekszik az inflációs veszély.

Az osztrák iskolán nevelkedő közgazdászok szerint a kamatok túl alacsony szinten tartása egészségtelen, a kamatokat az inflációhoz és a növekedéshez kell kötni. A kamatnak

⁶⁴ Ferguson, FT May 30-31 2009.

⁶⁵ The Economist July 18th 2009, The other-worldly philosophers.

⁶⁶ Wolf, FT May 6 2009.

„természetes rátája” van. Hayek a '20-as évek fejleményein mutatta be az alacsonyra „tett” kamatok következményeit. A nem egészséges hitelezés az erőforrások pazarlásához vezetett és „növekedési robbanás” történt, melyet a mérlegek megjavítását célul kitűző defláció kellett, hogy kövessen. Az eredmény: csökkenő árak, szűkülő jövedelmek ...- a történelem ismétli önmagát.⁶⁷

A mostani válság romjainak eltakarítása elvileg három módon történhet: (1) likvidációval: ha hagyjuk, hogy tömeges csődök és hitel-bedőlések keletkezzenek, (2) inflációval; a szándékos infláció azonban felkeltené az inflációs elvárásokat és – a monetáris stabilitás helyreállítása helyett - újabb recesszióhoz vezetne, (3) tehát a növekedés marad a jó megoldás.⁶⁸

A fináncsőke visszaszorítása

Látni kell, hogy nem pusztán arról van szó, hogy a pénzügyi világ külön életet él, külön szabályai vannak és elvált a reálgazdaságtól; igen nyomós önálló érdekei vannak. Ez bizony a pénzügyi oligarchia, mely a gazdaság befolyásolására és saját érdekeinek az érvényesítésére törekszik. „A pénzügyi ágazat részaránya az amerikai tőzsdéken az 1980. évi 5,2%-ról 2007-ben már 23,5%-ra emelkedett” – írja az Economist.⁶⁹ Ennek megfelelően a tőzsdei profitok több, mint egynegyedét a bankok és pénzügyintézetek realizálják.

David Colander „The economics profession, the financial crisis, and method” c. tanulmányában olvashatjuk, hogy megkérdezték a pénzügyi újítások egyik vezetőjét, hogy mi haszna van ezekből az innovációkból a gazdaságnak. A válasz a következő volt: „semmi, csupán arra szolgálnak, hogy a járadékokat a pénzügyi szektor felé tereljék – és intellektuális élvezetet okoznak”.⁷⁰

Martin Wolf, akit a világ egyik legbefolyásosabb közgazdasági szakírójának tartanak (a Financial Timesban publikál rendszeresen) nyíltan ki is mondja: a pénzügyi oligarchia irányítja az amerikai politikát, mint ahogy kézben tartja az üzleti elitet a feltörekvő országokban. „Az elit üzleti érdekek – az USA esetében a pénzügyvilág – központi szerepet játszottak a válság létrehozásában azáltal, hogy egyre nagyobb tételekben hazardíroztak az

⁶⁷ Uott.

⁶⁸ Uott.

⁶⁹ October 18-24 2008, p. 76.

⁷⁰ Colander 2010.

elkerülhetetlen összeomlásig, s a kormány implicit módon támogatta őket.”⁷¹ Most a pénzvilág hatalmas politikai súlya akadályozza a megoldást: a bankok az állami támogatás ellenére sem kölcsönöznek, inkább feltöltik a tőkéjüket.⁷²

Ajánlások a pénzpiacok rendbetételére⁷³

A kormányok a válság hatására elsősorban a felelős bankokat és pénzintézeteket, általában véve a pénzügyi szférát szándékozták megregulázni. A tervezett intézkedések főként a bankok pénzügyi fegyelmének a megszigorítására irányultak. Ezt a szándékot legjobban az **OECD** által kidolgozott **ajánlások** szemléltetik:

- A pénzügyi szabályozások megerősítése (a szabályozó intézmények alkalmassá tétele az új helyzetben és a felelőségek tisztázása, a tisztességes üzletmenet normáinak kialakítása és betartatása, a felügyelők függetlensége a felügyelttől).
- A pénzpiacok megbízhatóságának és átláthatóságának a visszaállítása (annak kiküszöbölése, hogy ne fordulhasson elő, hogy az ügynökök elcsalják a rájuk bízott pénzt; a pénzpiacok információ-ellátottságának javítása; az auditáló és hitelminősítő intézetek szakmai megbízhatóságának javítása; a származékos ügyletek kockázatának csökkentése banktechnikai megoldásokkal; a banki mérlegek és beszámolók hitelességének javítása).
- A tőkefelelési szabályok megerősítése (a bankok saját tőkéjének növelése; a tőke/eszköz hányados emelése, a likviditásmenedzsment javítása, stb.).
- Annak jobb megértése, hogy az adópolitika hogyan befolyásolhatja a pénzpiacok egészségesebbé tételét (milyen szerepet játszott az adópolitika a jelenlegi válság kialakulásában: a követelések kötvényesítésében, a CDO-k – collateralised debt obligations: az adósságterhek megosztására szolgáló megoldások – elterjedésében és a CDS-ek robbanásszerű növekedésében, továbbá a jelzálogkamatok leírhatóságában).
- A pénzügyi intézmények elszámolási kötelezettségének fokozása a tőke, ill. betéttulajdonosok irányában, ha pénzüik kockázatnak van kitéve.
- Vissza kell állítani a kockázatok kivédésre szolgáló banki struktúrákat és technikákat (a vita a banki tevékenységek és profilok komplexitása ill. korlátozása, a szigorúbb amerikai és a megengedőbb európai gyakorlat körül folyik).

⁷¹ Wolf, FT April 15 2009.

⁷² E cikkében jegyzi meg Wolf, hogy a PPP (Private Public investment Partnership) egy olyan technika, amely az adófizetők pénzét áttolja a bankokhoz. Témánk szempontjából ennek most nincs jelentősége, de érdemes visszaemlékezni az előző kormány PPP gyakorlatára (autópályák, a Corvinus új épülete, stb.).

⁷³ OECD 2009: The Financial Crisis. Reform and Exit Strategies, pp. 25-65.

- A garanciák kiépítése az ügyfelek oldaláról: a banki-pénzügyi képzés erősítése az oktatásban és a fogyasztóvédelem javítása.

A pénzügyi válság egyik okának azt tartják, hogy Amerikában 1999-ben megszüntették a befektetési és a kereskedelmi bankok szétválasztását. A javaslatok között gyakran felmerül, hogy e szétválasztást újból vissza kellene állítani.⁷⁴

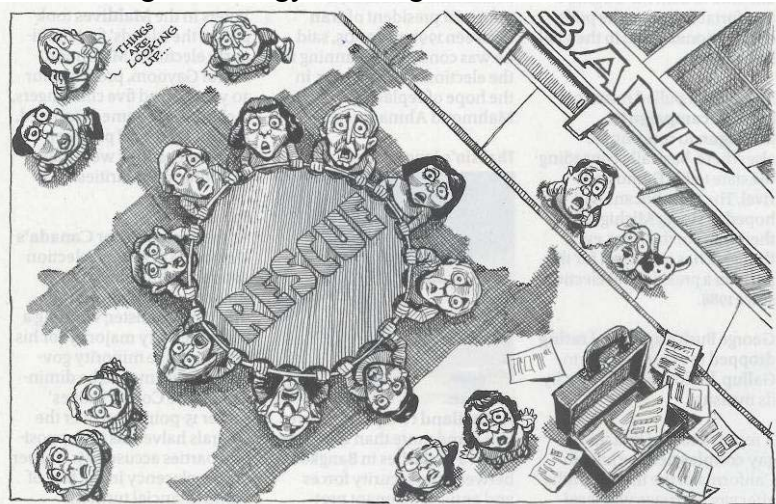
Karl-Theodor zu Guttenberg javaslatai három pontban összefoglalódnak: (1) a kockázatmenedzsmentnek meg kell akadályoznia, hogy az egyes kockázatok rendszerkockázattá fejlődjenek; (2) le kell szögezni, hogy a bankok csődjéért elsősorban a menedzsment és a részvényesek felelősök, (3) meg kell akadályozni, hogy szabályozási rések alakuljanak ki, a pénzügyi rendszer minden szereplőjére vonatkozzanak a szabályok. Az államnak csak abban a végső esetben szabad beavatkoznia, ha a kockázatok az egész rendszert fenyegetik.⁷⁵

2010 végén Hans-Ulrich Jörges, a Stern szemleírója röviden így összegzi a történeteket:

„Sem a pénzügyi derivatívákat, ... sem az erősen spekulációs célokat szolgáló hitelbiztosításokat ... nem tiltották be, de érdemlegesen nem is szabályozták. Nem vetettek ki adót a pénzügyi tranzakciókra sem nemzetközileg sem az egyes országokon belül.

Törvényileg nem korlátozták a befektetési bankárok szégyentelenül magas juttatásait. Európában nem erősítették meg a bankfelügyeletet.

Németországban nincs egységes bankfelügyelet és nem avatkoznak közbe, hogy a bankok spekulációs veszteségeiket ne az ügyfelekkel fizetessék meg az óriási kamatrések beiktatásával. Egyedül a bankok sajáttőke-hányadát szigorították meg, de azt is csak mérsékelten és türelmi időt kaptak az évtized végéig. Németországban két speciális intézkedést hoztak: egy bankadót, mely a bankszektor kimentésére szolgál majd válság idején és megtiltották a fedezetlen értékpapírok tőzsdei vásárlását.⁷⁶

Wolfgang Münchau szerint Európa nem tanult az 1998-as japán pénzügyi válság tapasztalataiból. A japán kormány is szigorú előírásokat próbált ráerőltetni a bankokra, de hasztalanul. És a hasonlóság abban is fennáll, hogy nem merik közölni a lakossággal a bankok kisegítését, feltőkésítését; de legalább is késlekednek, titkolóznak.⁷⁷

⁷⁴ Lásd pl. Lawson, FT March 16 2009, vagy Larsen FT March 31 2009.

⁷⁵ zu Guttenberg, FT March 25 2009.

⁷⁶ Stern 51/2010.

⁷⁷ Münchau, FT May 4 2009.

A *global governance* megerősítése

A válság okai között szerepelt az a gyakran hangoztatott érv, hogy a globalizáció a világot átalakította, a transznacionális vállalatok uralják a világot, a gazdasági és más folyamatok is globálisak lettek, ugyanakkor a szabályozás döntően a nemzetállamok kezében maradt, megrekedt a nemzeti szuverenitás szintjén. Ennélfogva szükség van a világgazdaság nemzetközi szintű irányításának, a nemzetközi gazdasági szervezetek megerősítésére.

Ez a feladat folyamatosan napirenden van a G 20-ak és a G8-ak ülésein, és a legjelentősebb előrehaladás az IMF megerősítése terén történt. Ehhez Kína hozzájárulása szükséges, aminek viszont az az ára, hogy Európa fel kell, hogy adja erős pozícióit a szervezetben. Előrehaladás történt az adóparadicsomok felszámolásában is, és törekvés van az EU-tagállamok adószuverenitásának a korlátozására is.

Ellenvélemények

Két neves chicágói professzor, *Gary Becker* és *Kevin Murphy* (Becker 1992-es Nobel-díjas) elutasítja a válságkezelést, mivel az szerintük kontraproduktív; kiiktatja a kapitalizmus és szereplőinek öngyógyító, önkorrekciós képességeit.

Felsorolják, hogy 1980 óta (mikortól meghonosodott az új kurzus) a kapitalizmus milyen eredményeket ért el.⁷⁸ A világ GDP-je (WGP) 1980 és 2007 között 145%-kal (évi 3,4%) növekedett. Százmilliók kerültek ki a szegénységből, a kínaiak élete 1978, az indiaiaké 1991 után jelentősen javult. Az egészségügyi helyzet még a legszegényebb országokban is jobb lett. Ha feltételezzük, hogy 2008 és 2010 között a válság hatására a WGP 10%-kal esik, 1980 és 2010 között az még mindig évi 2,7%-os (összességében 120%-os) növekedést jelent. E 30 év alatt a világ népessége évi 1,6%-kal nőtt, tehát az egy főre jutó reáljövedelem világméreteken majdnem 40%-kal lett magasabb!

Az egész amerikai *stimulus package*-et feleslegesnek tartják, mert szerintük akik hibáztak, azok most maguktól is kijavítanak rossz lépéseiket, de ha az állam beavatkozik, akkor nem teszik meg. Ugyanakkor az állami beavatkozás protekcionizmust szül és elbizonytalanítja a befektetőket és a többi gazdasági szereplőt.

Ez a nézet az embert a már unásig ismételtgetett Keynes-i mondásra emlékezteti. Keynes ugyanis összevitathozott tanítómesterével, Pigou-val arról, hogy képes-e a kapitalizmus és a piac az önkorrekcióra. Pigou szerint igen, de ez idő, hosszú távú alkalmazkodás kérdése. Erre fel hangozott el Keynes részéről, hogy hosszú távon mindnyájan meghalunk. (Azaz nem az alkalmazkodás ténye, hanem az időhorizontja a kérdéses.)

Egyébként Nouriel Roubini, a válság kitörésének konkrét előrejelzésével híressé vált amerikai közgazdász sem ért egyet a keynesi stabilizálással. A hatalmas költségvetési kiadások láttán így elégedetlenkedik: „Dollár-billiókat ölünk bele a rendszerbe ahelyett, hogy szabad utat engednénk a kreatív pusztítás természetes folyamatának”.⁷⁹

⁷⁸ FT March 20 2009.

⁷⁹ Richardson and Roubini, FT May 7 2009.

Hasonló véleményt vall Allan H. Meltzer, a Carnegie Mellon Egyetem professzora: a kormányzati gazdaságösztönző programok csak az államadósság irtóztatós növekedése árán teremtenek munkahelyeket. Az állami támogatás a termelékenységét nem javítja, a költségvetéssel és a jegybanki politikával a gazdaságba pumpált pénz előbb-utóbb inflációban tör ki.⁸⁰

Még több pénzügyi innovációt?

Érdekes színpontot jelent a mai válságmagyarázók között *Robert Shiller*, a Yale professzora.⁸¹ Szerinte a pénzügyi újításokat nem lehet megállítani és visszaszorítani; meg kell tanulni a kezelésüket és bátran előre kell mennünk egy olyan új világba, ahol a derivatívákat ugyanúgy tudják kezelni, mint a készpénzt. A központi problémának a kockázat-kezelést látja. Ha ezt nem sikerül megoldani, akkor hiába a stabilizálásra költött százmilliárdok, a válság újból és magasabb szinten fog jelentkezni. Analógiái elgondolkodtatnak: a Titanic katasztrófája után nem megállt, hanem éppenséggel felgyorsult a transzatlanti hajózás. Vagy: a fertőző betegségekkel szemben sem úgy vette fel a harcot a tudomány, hogy karanténba zárták a megbetegedetteket, hanem a kismértékű fertőzést hordozó oltóanyagotól immunissá váltak a veszélyeztetettek. Konkrét javaslatai azonban ma még abszurdnak hatnak. (Pl. lakásunk, ingatlanunk likvid formát kellene öltösn, s ugyanúgy kellene hogy tudjunk shortolni vele a tőzsdén, mint más értékpapírokkal.)

A hamvába holt Zöld kiút

A válság kitörését követően gazdaságtörténészek felhívták a figyelmet, hogy a történelmi tapasztalat szerint a kiút más struktúrát igényel.⁸² A vezető politikusok közül Ban Ki-mun ENSZ-főtitkár használta a legnyomatékosabban a „Green New Deal” kifejezést, és javasolta a válságból való zöld kiút megoldását.⁸³ Konkrétabban: hogy a gazdaságélénkítés ne a meglévő struktúrák támogatását jelentse, hanem segítse elő a fosszilis energiákról a megújulóakra történő áttérést és a zöld iparágak fejlesztését. Ezáltal az erőfeszítések – az energiafüggetlenség lazításán túl – a környezet és a klímastabilizálás érdekeit is szolgálják. (Amerikában pl. a hadikiadások évente 50 milliárd dollárral nagyobbak amiatt, mert az olajimport egy része „ellenséges” országokból származik.)

Kezdetben ezt a gondolatot vezető államférfiak is átvették: Obama, Sárközy, Gordon Brown, a japán miniszterelnök. Ezt támogatta nyilatkozataiban több jelentős nemzetközi szervezet vezetője is (pl. Zoellik – Világbank, Kemál Dervis – UNDP). Az elképzelés azonban végül is kudarcba fulladt, elsősorban azért mert a 2008 augusztusában még a 150 dollárt megközelítő olajárak 2009-ben és 2010-ben már a megszokott szintre estek vissza (kb. 70 dollárra). Márpedig a legtöbb zöld energia 45 dolláros olajár alatt nem versenyképes. Az International Energy Agency számításai szerint ha 2050-re a világ 50%-kal szeretné csökkenteni a

⁸⁰ Farkas Zoltán, HVG 2009. május 16.

⁸¹ Newsweek, January 19, 2009.

⁸² Pl. Harold James, Figyelő 2009/1.

⁸³ Newsweek November 3, 2008.

széndioxid-kibocsájtást (és ez újabban már elavult célnak számít, 80%-os visszafogásra lenne szükség), ahhoz 45 trillió (ezer milliárd) dollár azonnali befektetésre lenne szükség a megújuló-energia szektorban.⁸⁴

A válságkezelő és konjunktúra-élénkítő programok azonban ebből a szempontból kiábrándítóak voltak: csak kis százalékban szolgálták a zöld kiűtkeresést, az energetikai és technológiai megújulást. A stabilizációs csomagok közül Angliáé az egyik legvérszegényebb; csak 7%-ban tartalmaz környezetvédelmi elemeket, szemben pl. Amerika 12%-ával, vagy Dél-Korea 83%-ával; de még a kínai csomag környezetvédelmi ráfordításai is lényegesen magasabbak. (Abszolút

számokban Kína stabilizációs csomagjából 220 milliárd dollárt költött alacsony szénkibocsájtású beruházásokra, míg Amerika csak 100 milliárdot, Korea 31 milliárdot és Németország 14 milliárdot.)⁸⁵

⁸⁴ Uott.

⁸⁵ The Economist July 18th 2009.

IV. Változik-e a gazdaságelmélet?

Önbírálat és önértékelés

Se szeri se száma azoknak az önostorozó kijelentéseknek, amelyekkel a szakma nagyjai illetik önnön tudományágukat. Robert Barro, harvardi professzor: „Az elmúlt 30 év makroökonómiai képzése az amerikai és brit egyetemeken költséges időpazarlás volt.”

Paul Krugman, Princeton Egyetem, 2008 Nobel-díjasa: „Az elmúlt 30 év makroökonómiai tanítása a legjobb esetben látványosan használhatatlan, a legrosszabb esetben pedig ténylegesen ártalmas volt.”

Joseph Stiglitz: „A piacok nem hatékonyak és nem képesek az önkorrekcióra; ezért a tévhitért a társadalom minden rétege kemény dollárbilliókkal fizet meg.”

A közgazdaságtudomány évtizedek óta először néz most szembe fő tételeivel és gondolja újra fő feltevéseit. „Hogyan teremtsük meg a növekedést? Hogyan növeljük a foglalkoztatást? Hogyan osszuk el a jövedelmeket? Reagan óta az a konszenzus uralkodott, hogy hagyni kell, hadd növekedjék a gazdaság magától, legfeljebb a piacokat és befektetőket korlátozó akadályokat kell eltávolítani az útból. És aztán majd a

gazdagság, az egészség, a boldogság, és minden, ami jó, mindenkire eljut („leceseget”). De most, hogy ez a teória megdőlt, új elméletek egész sora versenyez egymással, hogy átvegye a helyét. Ezek mindegyike többé-kevésbé arra a feltevésre épít, hogy az emberek irracionális szereplők és hogy a piacok nem mindig hatékonyak. És sok esetben megpróbálják összekötni a közgazdaságtant attól távol álló tudományokkal.”⁸⁶ A piaci szereplők racionalitásának és a piacok hatékonyságának elvetéséből egy új fontos irányzat következik: a kockázatok súlyának és a kockázatkezelés fontosságának a megnövekedése.

Ugyanakkor találkozunk elhárító véleményekkel is:

„A közgazdaságtan tudásanyagának nagy része nem kapcsolatos a pénzügyi válsággal, s így ugyanolyan hasznos marad a továbbiakban, mint mindig is volt.”...”Túl sok ember, főleg Európában, a közgazdászok által elkövetett hibákból a gazdasági liberalizmus kudarcára következtet.”...”Egyetlen gazdaságelmélet sem állítja, hogy a jelzálog-derivatívák értékét

⁸⁶ Foroohar, Newsweek February 1, 2010.

arra a feltevésre kell alapozni, hogy az ingatlanárak állandóan emelkedni fognak.”⁸⁷ Ezek méltánylandó kijelentések, de látnunk kell, hogy a liberalizáció, a dereguláció és az önszabályozó piacok légkörében a gazdaságpolitikai hibák valójában rendszerhibák, mert az általános felfogásból következnek.

Eric Maskin pedig szinte megkérdőjelezi, hogy az elmúlt három évtizedben az lett volna a „mainstream”, amit közkeletűen annak tartanak: „Én nem fogadom el azt a kritikát, hogy a gazdaságelmélet elmulasztotta volna megalkotni azokat a kereteket, amelyek a válság megértését szolgálják. Alan Greenspan idealizált világát kell kritizálni, amelyben a pénzpiacok maguktól tökéletesen működnek és nincs szükség állami beavatkozásra. Természetesen még mindig vannak ilyen közgazdászok, bár nyilvánvalóan kevesebben, mint korábban. De az egy extrém álláspont, és nem azoké, akik értik, hogy mi miről beszélünk.”⁸⁸

A közgazdaságtan esete a valósággal

David Colander és a Dahlen csoport közgazdászai meghökkentő véleményt fejtenek ki a közgazdaságtan szerepéről, funkciójáról és lehetőségeiről. Azt vallják, hogy a közgazdászok nem érdekeltek olyan elméletek megalkotásában és modellek építésében, melyek a valósághoz kapcsolódnak és használhatók a gazdaságpolitika számára. A közgazdászok nem arra várnak, hogy elismerést és pozitív visszajelzést kapjanak a gazdaságpolitikától; a közgazdászok a közgazdász szakma számára dolgoznak, és onnan, egymástól várják az elismerést.⁸⁹ Ezt az intézményi sajátosságok okozzák: intézményi elkülönültségük és finanszírozási forrásaik. „A közgazdaságtan módszertana be van ágyazódva azokba az intézményekbe, amelyekben a közgazdászok dolgoznak.”⁹⁰ Nem alkottak modellt a válságról, és a közgazdászokat semmi sem motiválja, hogy a DSGE-től eltérő modelleket alkossanak. Nem építettek modellt a bizalmi válságról sem, mert erre sem ösztönzi őket semmi sem.

A közgazdászok egy nagy rejtvény egy-egy kis darabkáján dolgoznak, és az aggregálást vagy a használhatóságot nem ők végzik el, illetve állapítják meg, hanem általában politikusok és újságírók – akiket a szakma viszont nem ismer el. Nem érdekli őket az egész, nincsenek ösztönözve rá, hogy lássák az egészet, hogy az igazságot keressék. A szakmai karrier, a publikációs lehetőségek, az idézettség számít, nem az, hogy elméleteik és modelljeik használhatók-e – írja Colander.

E helyzet megváltoztatására Colander az alábbiakat javasolja (nem közvetlenül a szakmának, hanem az intézményeknek és a finanszírozóknak):

1. A modelleket „használati utasításokkal” kell ellátni; mire jók és mire nem; ez a finanszírozás előfeltétele kell, legyen.
2. Szélesíteni kell az előzetes véleményezést; meg kell szüntetni annak belterjes jellegét, a kereszthivatkozásokat; szakmán kívülieket is be kell vonni a véleményezésbe.

⁸⁷ Uott.

⁸⁸ Idézi Colander 2010.

⁸⁹ Ha kis hazánkban szétnézünk, hasonló jelenségekkel találkozunk. A Közgazdasági Szemle mintha csak Colander nézeteinek igazolására létezne: a gondolati konstrukciókat (lehetőleg matematikai formulákban találva) jobban szereti, mint a gazdaságpolitikai elemzéseket és javaslatokat. Erről belterjes előbírálati rendszere gondoskodik. A hazai közgazdaságtudomány csúcsszerve, az MTA közgazdaságtudományi bizottsága is hűen követi e nemzetközi trendeket. Még jó, hogy az evilági közgazdasági témák megtárgyalására a Közgazdasági Társaság megfelelő intézményi kereteket és feltételeket biztosít.

⁹⁰ Colander 2010.

3. Növelni kell azon kutatók számát, akik *értelmezik* a modelleket, akik gazdaságpolitikai használhatóságukat vizsgálják.⁹¹

Kapitalizmus-modellek harca: melyik életképebb?

A válság egyúttal próbatétel is: melyik kapitalizmus-modell életképebb? A szokásos megkülönböztetés angolszász, ázsiai és skandináv jóléti modellt sorol fel. A válság most különösen az angolszász és az ázsiai változat közötti ellentéteket élezte ki.

A '90-es évek végén az angolszász modell hívei kárörvendően mutogattak az ázsiai pénzügyi válság kárvallottjaira. Most azonban fordult a helyzet. A pénzügyi légvárakat építő, hitelbuborékokat fúvó, a pénzügyi szektort favorizáló angolszász "kaszinó-kapitalizmus" lába alól kicsúszott a talaj. Az ázsiai kapitalizmus mindig is nagyobb jelentőséget tulajdonított a reálszférának, mint a pénzügyinek, a tőkék allokálását a szorosan ellenőrzött bankok végzik, nem a szabad pénzpiacok, és az állam jelentős szerepet játszik a gazdaságban. Ezek a tulajdonságok kétségtelenül ígéretesebbé teszik a jövő számára. Ugyanakkor az ázsiai kapitalizmus negatív vonása a „cony capitalism”, a haveri és családi kapcsolatok túlbujánzása.⁹² A családi üzlet jó oldala a közvetlen érdekelttség, ellenőrzés és irányítás, valamint a hosszútávú szemlélet. De ugyanakkor a nepotizmus a velejárója. Az ázsiai modell gyenge oldala az erőtlen kreativitás és innováció és a korrupció, valamint a „meritokrácia kultúrájának hiánya”.⁹³ Az USA innovációs és tőketeremtő képessége azonban továbbra is változatlan lesz, és még a londoni City is erőre kaphat, „ha nem béklyózzák meg azok a mai keynesista regulátorok, akik bezzeg nem jelezték jó időben a rendszer túlzott kilengését.”⁹⁴

A kelet- és közép-európai rendszerváltozások idején a gazdasági átalakulás intézményi feltételeinek vizsgálatakor – legalább is nyugati gazdaságideológusok részéről – még az az álláspont uralkodott, hogy a gazdaság sikeres működésének alapvető feltétele az egyéni szabadság. Az elmúlt húsz év szinte másról sem szólt, mint ennek a tételnek a cáfolatáról. A kínai csoda egy diktatórikus politikai rendszer alapjain fejlődött ki, az egyéni szabadságjogok szinte teljes semmibevevése mellett. De Oroszország kikerülése a kaotikus állapotból és gyengélkedő gazdaságának megerősödése is egy autokratikus politikai rendszernek és vezetőnek tulajdonítható. Singapore, Dél-Korea és a többi ázsiai kistigris felemelkedésében is döntő szerepet játszott a tekintélyelvű politikai rendszer és a domináns állami beavatkozás. Ezért úgy látszik, hogy a fejlődő vagy szegény országok körében az ázsiai modell fog meggyökeresedni.

Van még egy nyomós érve, mely az ázsiai kapitalizmusok mellett szól. „A régi kapitalizmusok (Európában, Amerikában és Japánban) előregedtek, elkényelmesedtek. Hiába állnak rendelkezésre hatalmas szabad tőkék, azok már nem keresik olyan agresszívan a befektethetőségi lehetőségeket. Ezekben az országokban a népesség előregszik és csökken, úgyszintén a munkaképes korúak. Széles középrétegek alakultak ki, konszolidálódtak, már nem törekszenek mindenképpen felfelé. A járadékból élők száma, és a járadékot hozó befektetéseket kereső pénzvagyon nő. A vállalkozói tevékenység ugyanakkor veszít

⁹¹ Colander 2010.

⁹² Lásd erről Pilling és Atkins cikkeket a FT 2009. március 16-i számában.

⁹³ Mahbubani, FT March 19 2009.

⁹⁴ Sorrell, FT April 9, 2009.

attraktivitásából, hiszen járadékból élni kevésbé veszélyes.” – Ezek egy német szociológus, Christoph Deutschmann figyelemre méltó megállapításai.⁹⁵

De nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a világ versenyképességi rangsorok élén rendre ott találhatók a skandináv jóléti államok is.

Vita az állam szerepéről

A különféle kapitalizmusmodellek legfontosabb megkülönböztető jegye az, hogy milyen szerepet, jelentőséget tulajdonítanak az államnak a gazdaságban. Közvetlenül a válság kitörése után sokan gondolták úgy, hogy eljött a piac korlátlan szabadságába vetett hitet felváltó francia etatizmus ideje, a láthatatlan kéz megbukott, a gazdaságot az állam látható keze fogja irányítani. Ráadásul ez egybeesett a francia EU-elnökséggel és Sárközy elnök hiperaktivitásával. Az *Economist* 2008. október 25-i száma azonban fanyalog, s nem örül, hogy Keynes feltámadása helyett – amit a jelenlegi helyzetben a neoliberaisok is elfogadnak – annak sírjából egy francia bürokrata, Colbert szelleme készül diadalmasan előugrani. A lap megkérdőjelezi, hogy egyáltalán lettek volna a francia *dirigizmusnak* tulajdonítható sikerek. Franciaországban eddig három nagy államosítási hullám zajlott le: 1936-ban, 1945-46-ban és 1981-ben, és a 20 legnagyobb francia vállalat kétharmada már volt állami kézben. Az atomenergia és a TGV gyorsvasút, valamint az Alstom megmentése sikertörténet, a többi esetében azonban az állam nem volt jó gazda. A bankok terén pedig az állami részvétel nem volt hatással az üzletpolitikára. Davies szerint a francia és a német gyakorlatban előfordultak sikeres példák az állami vállalatok esetében, de az angoloknál az állami vállalat mindig csak valami átmeneti, rövidtávú kényszerhelyzetet jelentett, semmint hosszútávú berendezkedést.⁹⁶

Az európai szocialista pártok a 2009-es Európa Parlamenti választásokra készülve a pénzügyi rendszer szabályozását és az állam nagyobb fokú beavatkozását követelték. A francia *Libération* már a választást megelőzően is paradoxnak, sőt, „igazságtalannak” nevezte, hogy a válság ellenére nem nő a szocialista szavazók tábora. (A választással pedig helyzetük tovább romlott.) E valóban rejtélyes jelenségre az a magyarázat, hogy ma már a választóvonal nem ott húzódik, hogy egy ország a szabadpiac és állami szabályozás milyen keverékét alkalmazza, hiszen – mint látjuk, különösen most, a válság idején – ebben már alig van különbség. Az igazi eltérések a globalizáció felfogásában, a globalizáció kihívásaira adott válaszokban mutatkoznak meg. Nem az állam gazdasági jelenlétének mértékétől, hanem a külső piacoktól és az azokhoz való alkalmazkodástól függenek a munkahelyek.

Hans-Werner Sinn-re, a müncheni Ifo-Institut vezetőjére már hivatkoztam. A történetek hatására sem adja fel a „kevesebb állam több piac” elvét. A válság szerinte az amerikai „ragadozókapitalizmus” terméke, tehát nem több, hanem felelős szabályozással elkerülhető lett volna. A neoliberaisok nem anarchisták, a pénzpiacok nem működhetnek szabályozás nélkül, az állami beavatkozás nélkülözhetetlen.⁹⁷

Kishore Mahbubani bölcs tanácsa: a piac láthatatlan kezének és a jó kormányzás látható kezének egy jó kombinációjára van szükség.⁹⁸ Az állam újra vissza fog jönni, de aladósodva.

⁹⁵ FAZ, 10 Juli 2009.

⁹⁶ Davies, FT March 4 2009.

⁹⁷ Der Spiegel Nr. 20/11.5.09.

⁹⁸ Mahbubani, FT March 19 2009.

Tőkefelesleg és a reprodukzív kapitalizmus víziója

Ez az elképzelés Christoph Deutschmann német szociológustól származik, akinek a nézeteire már utaltam a modellek harca kapcsán.⁹⁹ Deutschmann úgy gondolja, hogy a kapitalizmus fejlődésének két szakasza van. Az első az aktív, dinamikus, expanzív időszak, a vállalkozói kapitalizmus. Amikor a tőke számára újabb és újabb meghódítandó lehetőségek tárulnak fel, és a lakosság még szegény, növekedésben lévő, fiatal és szociálisan feltörekvő. Ez történt az ipari forradalom idején, az Egyesült Államokban a hatalmas szabad földeket elfoglaló bevándorlási hullámok idején. Deutschmann ide sorolja a második világháború utáni gazdasági csodát elért Nyugat-Németországot, és a mai Kína, India és Brazília esetét.

Amikor ezek a lehetőségek kimerültek, a lakosság pedig elöregedett és jólétben él, nem táplál már erős felemelkedési ambíciókat és többre becsüli a vagyonából származó járadékot, mintsem a kockázatos vállalkozásokat, eljön a passzív járadékos kapitalizmus ideje. A középrétegek stabilizálódnak, a vagyonok öröklődése és az oktatási lehetőségek privilegizálása lezárja az alsó társadalmi rétegek előtt a felemelkedés útját. Tőkefelesleg alakul ki, mert a befektetések határhaszna csökken. Ez a helyzet jött létre a fejlett világban az elmúlt évtizedekben és Deutschmann szerint ez a felgyülemlett tőke „sült ki” a most kiobbant válság során.¹⁰⁰

Ekkor két lehetséges út között választhatunk. Az egyik, hogy valójában még ma sem beszélhetünk a tőkehiány legyőzéséről, a tőkefelesleg kialakulásáról. Mert a világ nagy részén, különösen Afrikában még csak most kezdődik el a kapitalista fejlődés, és ehhez hatalmas tőkékre van szükség. Másrészt készülni kell a fosszilis energiák utáni korra, s a beruházási igények itt is óriásiak. Az ezekben történő befektetés azonban nem lesz automatikus, hanem nemzetközileg koordinált masszív állami beavatkozásra van szükség.¹⁰¹

A másik úttal érkeztünk el e pont lényegi mondanivalójához. Ez feltételezi, hogy a tőkepiacokon tartós lesz a túlzott likviditás. A fejlett országoknak meg kell egyezniük, hogy nem folyamodnak az „államkapitalista konkurrencia-harchoz”, amely államcsödkhöz, valuták összeomlásához és társadalmi békétlenséghez vezet. A tőkefeleslegeket le kell csapolni: meg kell emelni az örökösödési adókat és meg kell szüntetni az adóparadicsomokat. Államosítani kell a gazdaság jelentős részét és a jóléti állam helyett a beralapok részleges kollektivizálásával kell a lakosság megélhetését biztosítani. Mindezt csak nemzetközileg koordináltan lehet megvalósítani, a Bretton Woods-i egyezmények mintájára. „Ez még nem jelenti majd a piacgazdaság végét, csak annak a tőkés piacgazdaságnak a végét, amely közvetlen átválthatóságot hozott létre a pénz és a munkaerő között. Ez olyan társadalmi beágyazottságú piacgazdaság lesz, amelynek nem lesz szüksége az állandó növekedésre, hanem képes lesz magát az élet reprodukálására korlátozni.”¹⁰²

⁹⁹ Deutschmann, FAZ 10 Juli 2009.

¹⁰⁰ Ez nyilvánvaló tévedés. A tőkefelesleg és a fedezetlen pénzügyi buborékok megjelenése két különböző dolog. Azzal sem lehet teljes mértékben egyetérteni, hogy Amerikát is a vállalkozói kedvét veszített európai és japán kapitalizmushoz sorolja. De az elméleti konstrukció lényegében véve meggyőző.

¹⁰¹ Ez a gondolatmenet kísértetiesen hasonlít Rosa Luxemburgéra. Ő azt fejtegette, hogy a tőke rendkívül agresszív módon terjeszkedik, bekebelezi az egész világot, és ha már birtokba vette az összes kontinenst, akkor a terjeszkedő tőkés érdekek összeütközése miatt háború fog kitörni (és lőn – az első világháború).

¹⁰² Deutschmann, i.m.

Ez egy terminológiájában marxista, mondanivalójában neomarxista vízió a jövőről; a szerző nem harcol érte, sőt, kérdésként fogalmazza meg: „Vajon képes lesz-e az emberiség megvalósítani, amikor majd közeledik a történelem vége?”

Sen: piac + bizalom + intézményi sokszínűség

Amartya Sen azt javasolja, hogy térjünk vissza Adam Smith eredeti kapitalizmus-felfogásához. (A javaslat már a kezdetkor pikáns fordulatot ölt, mivel szerinte Smith sosem használta a kapitalizmus szót.)

Sen úgy tartja, hogy a kapitalizmus fogalmát megengedhetetlenül leegyszerűsítve használjuk; a piaci tranzakciókra és a profitmotivációra szűkítjük le, valamint arra, hogy a jövedelmek a magántulajdon alapján képződnek. Kifejti, hogy a bizalom, a tisztesség és az önmérséklet (*prudence*) Smith rendszerében elengedhetetlenül fontos tényező volt. És éppen ez az, ami most hiányzik és a válság kitörésében nagy szerepet játszott. A bankok ugyanis eleve és tömegesen félrevezették ügyfeleiket, amikor ingatlanjaik fejében túl magas kockázatvállalásra ösztönözték őket és aztán – megteremtve a jelzálogadósságok hatalmas másodlagos piacát – még további befektetők tömegeit vezették félre. A bizalom (abban az értelemben, hogy megbízunk az ügyfélben, és tudjuk, hogy vissza fogja fizetni adósságát) és a jóhiszeműség tehát már eleve ki volt zárva a rendszerből.

Cikke ezt a címet viseli: „*Adam Smith piaca sohasem állt önmagában*”. Smithnek egy olyan felfogást tulajdonít, miszerint a piac csak egyike azon intézményeknek, ahol a gazdasági tranzakciók lejátszódhatnak. Szerinte az intézmények széles körére van szükség, a gazdasági ügyletek színtere nem csak a piac lehet. Nem elegendő azt az elvet vallani, hogy amit a piac nem tud kielégítően megoldani, azt bízunk az állammal. Meg kell keresnünk, hogy a különböző funkciókat milyen intézmények képesek a legjobban ellátni. Nem új kapitalizmusra van szükség, hanem a piacgazdaság korlátainak a megismerésére. Egy így felfogott kapitalizmus nyilvánvalóan kevésbé érzékeny a válságok iránt, az intézmények széles körére támaszkodván stabilitása jóval nagyobb.

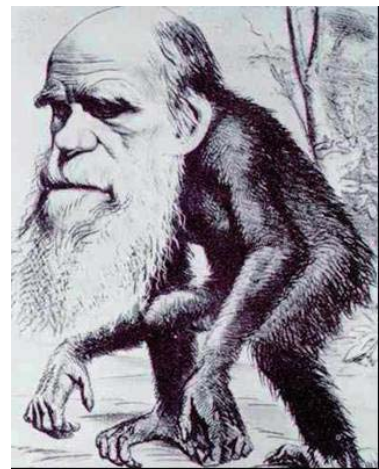
Az ökológia segítségül hívása: szociális evolúció

Mint korábban már utaltam rá, a mikroökonómia az EMH-től eljutott az AMH-ig; a hatékony piacok feltételezésétől a viselkedési közgazdaságtan keretébe tartozó adaptív piaci modellig. **Andrew Lo** e két hipotézist a darwini biológia segítségével kísérel meg összeolvasztani. A nyugodt időszakokban a piac valóban hatékonyan működik, „de a rendkívüli prosperitás időszakában megváltozik az emberi magatartás. Téves biztonságérzetünk keletkezik és ezért túl magas kockázatot vállalunk. Egy idő múltán ez azonban tarthatatlanná válik, a buborék

kipukkan.”¹⁰³ Ezután a *punctuated* (meg-meg szakadó) *equilibrium* időszaka következik, amikor a hosszú időre bevésődött magatartás nem működik.

Andrew Lo a gazdaságot és a pénzpiacokat a bioszférához hasonlítja, szereplőit fajokhoz, s magatartásukat a bioszférában uralkodó törvényekhez. Eszerint a fajok, a különféle befektetési alapok és beruházási bankok a bioszféra erőforrásaiért, a profitért harcolnak. Az alig szabályozott kockázati-tőke alapok (hedge funds) a pénzügyi szolgáltatások Galápagosa. A fajok versenyeznek, alkalmazkodnak a környezetükhöz, és amelyik sikeresebb az alkalmazkodásban, az győz. Időnként hirtelen változások, mutációk (azaz válságok) is előfordulnak. Lo szép új világában a befektetéseket a „növényevők” fogják ellenőrizni; olyan alapok, amelyek nem akarják túlnyerni magukat, csupán a benchmark indexüket követik. Emellett jut hely a „húsevőknek, a ragadozóknak is, akik ki akarnak használni minden nyerészkedési lehetőséget.”¹⁰⁴

Ez elmélet szerint tanulmányozni kellene a „fajok” viselkedését, viszonyát, alkalmazkodását egymáshoz, s az így összegyűjtött információból következtetni lehetne a jövőbeli fejleményekre. Az EMH talaján álló közgazdaságtan ezt nem tette meg, mert alapfeltételezése a szereplők racionális magatartása volt, tehát nincs értelme a különböző viselkedési módok megfigyelésének. Az AMH modellezéséhez azonban gyakorlatilag nem gyűjthető össze kellő mennyiségű információ, ugyanis a „fajok” üzleti stratégiáikat titkosan kezelik. Továbbá: ekkor megint beleütköznénk a makromodellek építésének elméleti korlátaiba: a modellépítés homogén viselkedési struktúrákat és magatartást feltételez, az egyéni eltéréseket nem tudja figyelembe venni. Végsősoron az egyik téves paradigmából a másikba jutnánk. Maga Andrew Lo ettől a várható végkifejlettől nem riad vissza; elvi alapokon állva azt mondja, hogy az eszmék is versengenek, tehát jöjjön a természetes szelekció, győzzön a jobbik elmélet.

Bármennyire is mesterkéltnek tűnik a bioszféra-hasonlat –, és mint fentebb érzékeltettük, izgalmas szellemi konstrukció, az operacionalizálhatóság minden reménye nélkül –, ha modellépítésre nem is ad lehetőséget, elvei kezdenek beszivárogni a gyakorlati gazdaság- és pénzpolitikába.

Mervyn King, a Bank of England kormányzója 2009 áprilisában olyan értekezletet hívott össze, ahol *bankárok zoológusokkal* találkoztak. Korábban matematikai (kvantitatív) módszerekkel ellenőrizték a pénzintézetek stabilitását. A válság hatására rájöttek, hogy a kvalitatív ellenőrzésre is szükség van. Továbbá: a zoológusok javaslatára ökoszisztéma-analógiákat is alkalmazni fognak. A halpopulációk mintájára nem csak az egyes bankok viselkedését fogják tanulmányozni, hanem egymáshoz és a környezetükhöz való viszonyukat is. A bankok megfertőződésére a járványok szolgáltatnak analógiát. A modern pénzügyek olyanok, mint az esőerdők: robusztusak de sérülékenyek. Alapvető a rendszer rugalmasságának a fenntartása, de ebből a szempontból fontos, hogy a pénzintézetek ne együgyűen a stratégiát kövessék, mert akkor egyszerre következik be a „borulópon”. A Fed korábban azzal kísérletezett hogy az amerikai villamossági és a pénzügyi rendszer működése

¹⁰³ Authers, FT March 25 2009-

¹⁰⁴ Authers, i.m.

közötti hasonlóságokat kutatta, de csak korlátozott és indirekt eredmények születtek. A biológiai rendszerek hasonlósága meggyőzőbb és ígéretesebb.¹⁰⁵

A biológiai hasonlatok egy másik tanulsága, hogy a pénzügyi szektort nem szabad különállóan kezelni. Márpedig a buborék kidurranása előtti világban a pénzügyeket már-már szakrális, semmihez sem fogható tevékenységnek tekintették, melyre nem vonatkoznak a társadalmi normák, hanem csak különleges specifikus szabályok. A pénzügyeket demisztifikálni kell és újra-integrálni a társadalomba.¹⁰⁶

Egy másik, biológiai megalapozottságú új irány a közgazdaságtanban a **neuroeconomics**. Ez a döntéshozók agyi struktúrájából, sajátosságaiból próbál következtetni a meghozott és majdan meghozandó gazdasági döntések jellegére.¹⁰⁷ Megint mások szerint a közgazdaságtan új, szintetizáló paradigmáját a *sejtbológia* törvényeiben kell keresni.¹⁰⁸

Miért idegenkedett Max Planck a közgazdaságtantól?

Max Planck azt mondta, hogy kerüli a közgazdaságtant, mert az számára túl bonyolult. Keynes szerint a matematikai közgazdaságtan elsajátítása Planck számára csak pár napot vett volna igénybe (ma legfeljebb pár hetet, tekintve a tudományterületen azóta végbement fejleményeket), de megérti, hogy egy fizikus számára miért nehéz a közgazdaságtan. A közgazdaságtan megértéséhez logikára és intuícóra van szükség, valamint tények széleskörű ismeretére, amely tények többsége ráadásul természettudományos értelemben véve nem egzakt tény, és e három összetevő kombinációjára. „Ez a követelmény különösen nehéz azoknak, akiknek arra van tehetségük, hogy viszonylag egyszerű, nagyfokú pontossággal leírható tényekből következtessenek az előzményekre, vagy a jövőbeli fejleményekre.”¹⁰⁹

Planck ugyanis – bár Einsteinhez hasonlóan nem fogadta el a kvantumelméletet, az abszolút determináció talaján állt –,¹¹⁰ nyilvánvalóan érezte, hogy a közgazdaságtan számára a kvantumelmélet, a határozatlansági reláció szolgálna megfelelőbb elemzési-leírási keretül. A főáramú közgazdaságtan viszont – a relativitáselmélet bővületében élve – elirigyelte a fizika egyszerű, elegáns, egy modellel mindent leírható jellegét, s ez félrevezette. Ha tehát a közgazdaságtan tanulni akar a fizikától, a kvantumfizika elveit kell követnie.

Elméleti közgazdászok részéről határozott törekvés van arra, hogy a fizika törvényeit felhasználva magyarázzanak közgazdasági összefüggéseket. Samuelson pl. a termodinamika fogalmait és definícióit próbálta meg alkalmazni a közgazdaságtanban, a biológiai evolúció fogalmával egyetemben. Georgescu Roegen, az ökológiai közgazdaságtan egyik jeles képviselője szintén felhasználta a termodinamika törvényeit az új tudományterületen. Móczár József egy tanulmánya a fizika legújabb eredményeit, az irreverzibilis dinamika, az időoperátorok, a relativitáselmélet és a kvantummechanika sztochasztikus matematikai összefüggéseit tekinti át abból a szempontból, hogy milyen közgazdaságtani alkalmazásukra nyílik lehetőség. Megállapítja, hogy „várat még magára egy olyan ökogazdasági modell,

¹⁰⁵ Tett, FT May 2, 2009.

¹⁰⁶ Uott.

¹⁰⁷ Foroohar, i.m.

¹⁰⁸ Foroohar, Newsweek February 1, 2010.

¹⁰⁹ Kay, FT April 22, 2009.

¹¹⁰ Lásd erről Héjjas: Anyag és tudat.

amely a termodinamika törvényein a valóság jobb közelítésére alkalmas. Az új időfogalom még nem jutott el a közgazdászokig, de az időoperátorok pontos értelmezése új távlatokat nyithat, különösen a makroökonómiai elméletekben.”¹¹¹

A jelenlegi válság során azonban azt tapasztalom, hogy a kiútkeresés elsősorban a viselkedési közgazdaságtan és az ökoszisztéma-hasonlatok és működés irányában zajlik.

Colander: kompjúteres szimuláció

A makro-modellek megalkotásának útjában álló legyőzhetetlen akadályok miatt (lásd erről a II. fejezet utolsó pontját) David Colander azt javasolja, hogy a makro-modellek „kézi” építése és megoldása helyett át kell térni a gazdasági folyamatok számítógépes szimulációjára. „A közgazdász ekkor meghatározza azokat az egyszerű szabályokat, amelyek mentén a gazdasági szereplők egymással interakcióba lépnek. Ezután pedig hagyja a számítógépet dolgozni, hogy az ledarálja az ismétlődő szimulációkat, amelyek majd kidobják a váratlan fejleményeket. Ennek valószínűleg az lesz az eredménye, hogy – a reaktivált bankokhoz hasonlóan – a makro-közgazdászok sok múltbeli intellektuális befektetésüket le kell hogy írják, mielőtt újból igazi előrehaladásra lesznek képesek.”¹¹²

E konklúzióval szemben áll Colander megállapítása egy másik írásában. Valószínűtlennek tartja, hogy „egy heterodox, poszt-keynesiánus válságmagyarázat” fog kialakulni, és az válik *mainstream*-mé, vagy egyáltalán, bármilyen alapvető változást a főáramú közgazdaságtanban. (Erre utaltam e tanulmány mottójával.)

A szimuláció számtalan változata nem megbízható előrejelzést fog adni, hanem azt érzékelteti majd, hogy bizonyos feltételek esetén milyen következmények várhatók.

Az ökológiai közgazdaságtan, a mostohagyerek¹¹³

41 éve, 1969 óta osztogatják a közgazdasági Nobel-díjakat, eddig 63-an kapták meg. A rengeteg elismerés – egy kivétellel – azokat illette, akik nem voltak képesek új irányzatot, kiutat mutatni a közgazdaságtannak. (Ezzel nem azt állítom, hogy nem mondtak semmi újat, hanem hogy nem léptek ki a meglévő fő paradigmák kereteiből.) Csak 2009-ben került sor Elinor Ostrom kitüntetésére, a közjavak használatáért...

A gazdaságpolitikában már hamarabb megtörtént az áttörés: 1993-ben Jacques Delors, az EB francia elnöke aláírásával megjelent egy bizottsági anyag Growth, Employment and Competitiveness címmel, mely leszögezte, hogy a mai adórendszerek diszfunkcionálisak, mert azt a termelési tényezőt (az élők munkát) drágítják meg a legjobban, amely megújuló erőforrás, a természet és a környezet használata és tönkretétele pedig relatíve a legolcsóbb. A nyugat- és észak-európai országokban az ezen alapuló „ökológiai adóreformot” a ’90-es

¹¹¹ Móczár, 2010.

¹¹² The Economist July 18th 2009: The other-worldly philosophers, p. 72.

¹¹³ A pénzügyi válság és a klímaválság összehasonlítását lásd: Kiss Károly: Világválságok kezelése és kezelhetetlensége.

években majdnem mindenütt megvalósították. Szépséghibája viszont, hogy az adórendszernek csak igen kis szeletében történik meg az átváltás, ezért hatása minimális.¹¹⁴

A főáramú közgazdaságtannal szemben az ökológiai közgazdaságtan a gazdasági tevékenység volumenét az ökológiai eltartóképesség határain belül szabja meg – ettől lesz ökológiailag fenntartható.¹¹⁵ Kiindulópontja az, hogy egy véges nagyságú rendszerben (a Föld ökoszisztémája) egy alrendszer (az emberi gazdaság és populáció) hosszú távon nem növekedhet tartósan, mert az szétfeszíti, tönkretesz a nagyobb rendszert. A valóságban a múlt század utolsó harmada óta azonban ez történik; nem csak veszélyeztetjük az ökoszisztémák megújuló képességét, hanem visszafordíthatatlan és nagymértékű károsodásokat idézünk elő. Úgy élünk, mintha 1,3 Föld állna rendelkezésünkre.

Szemben a hagyományos közgazdaságtannal, melynek tárgya a társadalom monetizált tevékenysége, az ökológiai közgazdaságtan a gazdálkodás teljes rendszerére kiterjed, értékválasztása az anyagi fogyasztás növelésével szemben az ökológizáció és humanizáció, metodológiája pedig nem pozitívista, hanem konstruktív.¹¹⁶ Az ökológiai közgazdaságtan alapító atyjának főleg Herman Daly-t tekintjük, de ide sorolható Georgescu Roegen, E.F. Schumacher, David Pearce, Robert Costanza, Hans Opschoor, stb.

Hiába tornyosulnak fölöttünk a globális környezeti problémák, és hiába állnak rendelkezésre operacionalizálható formában az ökológiai közgazdaságtan javallatai, a fosszilis energia-szektor, az autógyártás, a nehézipar és nehévegypipar, de főként a fogyasztói társadalom érdekei és ellenállása miatt nem várható gazdaságpolitikai fordulat bekövetkezése. Ehelyett inkább egy „light” változata, a környezetgazdaságtan alkalmazása terjed el, melynek lényege, hogy megpróbálja optimalizálni a gazdasági és a társadalmi/környezeti szempontokat. Ez az optimalizálás azonban csak addig a határig lenne indokolt, amíg fennáll az átválthatóság az emberi eredetű és a természeti tőke között.¹¹⁷ A globális környezeti válságjelenségek megjelenése óta azonban nyilvánvaló, hogy hiába sikeres a gazdaság, osztalékai nem egyenlíthetik ki a természeti környezetben okozott visszafordíthatatlan károsodásokat.

A fizikában a múlt század elején történt meg a paradigmaváltás: a newtoni mechanikát felváltotta a kvantumfizika. Egy ehhez hasonló, sürgető változásra lenne szükség a közgazdaságtanban is, az elavult, diszfunkcionális, kártékony főáramú közgazdaságtanból az ökológiai közgazdaságtanra való átmenet formájában, de a fent említett okok miatt erre nincs remény. Hátráltatja ezt az ökológiai változások nagyon lassú, szinte észrevétlen lefolyása,¹¹⁸ és az a jelenség, emberi sajátosság, hogy diszkontáljuk a jövőt: ami nem velünk, hanem másokkal, máshol, a jövő generációkkal fog megtörténni, annak a jelentősége („jelenértéke”) számunkra csekély.

¹¹⁴ Pavics Lázárral 1992-ben készítettük el az első „zöld költségvetést”, s azóta – Lukács András bevonásával – minden évben készült ilyen költségvetési változat, a hivatalos alternatívájaként.

¹¹⁵ Ma már a fenntarthatóság fogalmát eredeti jelentésétől megfosztva, kiterjesztve, eljelentéktelenítve, úton-útfélen mindenre használják.

¹¹⁶ Lásd erről: Zsolnai László: Ökológia, gazdaság, etika. Helikon, 2001.

¹¹⁷ Lásd erről: Kerekes Sándor: A környezetgazdaságtan alapjai. Aula 2007.

¹¹⁸ Bár pl. arról, hogy évente több ezer faj pusztul ki az emberi tevékenység következtében, csak az nem vesz tudomást, aki nem akar.

V. Összegzés és perspektívák

Kiküszöbölhetők-e a válságok?

A 2007 nyarán kezdődő ún. másodlagos jelzáloghitel-válságot a bank- és pénzügyi szektorból kiinduló specifikus tényezők okozták, de már a kezdet kezdetén nyilvánvaló volt, hogy itt jóval többről van szó: a '70-es, '80-as évek fordulóján a chicagói iskolára támaszkodó, a thatcheri és reagani „forradalommal” elinduló, erősen piacorientált gazdasági szemlélet válságáról. A mikroökonómiában ez az irányzat két alapfeltételezésre támaszkodott: az egyén racionális viselkedésére és a piacok „komplett” és hatékony jellegének a feltételezésére (hogy az árak tartalmazzák a vonatkozó információkat, a pénzpiacok súrlódásmentesen működnek, stb.). A makroszintű változásokat is ezen az alapon próbálták magyarázni és modellezni, de nyilvánvalóan sikertelenül. A gazdaságra – ellentétben a fizikával – nem alkotható meg olyan átfogó modell, amely az emberi magatartások és informáltság sokszínűségét képes lenne tükrözni. Szükségszerűen tehát a makrogazdasági modellek is a fenti, egyáltalán nem általánosítható premissákra épültek, és így eleve nem lehettek sikeresek.

A közgazdaságtant ezért súlyos felelősség terheli a 2008-as válság bekövetkezéséért és hasonlóképpen az azóta alkalmazott gyógymóddért. Colander kimutatja – amit egyébként anélkül is tapasztalhattunk –, hogy a közgazdaságtan befelé forduló, önkielégítő tudománnyá vált, és nem is tartotta feladatának a gazdaságpolitika szolgálatát. Ez azonban nem szolgálhat mentségéül.

A keynesizmus jó választ adott a 29-32-es nagy gazdasági válságra, és a gazdaságpolitika vezérfonala volt a fejlett országokban egészen a 70-es évek közepéig. A stagfláció, azaz az infláció és a magas munkanélküliség együttes megjelenésével azonban megbukott, s ekkor

művelőinek új elméletet és gazdaságpolitikai gyakorlatot kellett volna kidolgozniuk. Ehelyett azonban az elmélet visszatért a harmincas évek nagy válsága előtti időszakhoz, azaz a neoklasszikusokhoz, a piacok önszabályozó képességéhez. Kezdetét vette a dereguláció és a liberalizáció.

Bár történtek kísérletek a közgazdaságtan megújítására az elmúlt három évtizedben, új elmélet nem született, inkább a korábbi keynesizmus és a klasszikus elképzelések ötvözése ment végbe (neoklasszikus szintézis). Így amikor beütött a 2008-as válság, a gazdaságpolitika

nem rendelkezett új eszközökkel és elképzelésekkel, keynesi ihletésű válságkezelésbe kezdett. Ez – mint jól ismert – súlyos eladósodásba torkollik.

Marx szerint a gazdasági válságot a magántulajdon és a tőkés anarchia okozza, a termelés társadalmi és a kisajátítás egyéni jellege közötti ellentmondás. Megoldás: a kisajátítók kisajátítása, tervgazdaság. Ez az elmélet azonban nem számol az emberi tulajdonságok, törekvések, preferenciák és a tudás, informáltság eltéréseivel, azaz az emberi tényezővel. Az embert a „használati értékek” fogyasztójává degradálja. A gazdasági tevékenységet szinte az ember egyéni sajátosságaitól független, objektív folyamatnak tekinti, mely egy bürokratikus rendszerrel (tervhivattal) koordinálható és irányítható.¹¹⁹

A gazdaságot – mint sok más, emberhez kötődő jelenséget - az egyensúlytalanság és az ingamozgás jellemzi. Keynes ennek okát a „likviditás-preferencia” miatti elégtelen keresletben látta (a megtakarításokat nem fektetjük be teljes mértékben), és az elkerülhetetlen bizonytalanságra vezette vissza (melyet állati ösztöneinkkel hozott kapcsolatba). Sokan mások (pl. Phelps) az információ- és tudáshiánnyal magyarázzák, mely végsősoron a bizonytalanság oka. Ezt kiküszöbölendő, az államnak be kell avatkoznia. Bármi is legyen az ok, a közgazdaságtudomány képtelen volt egy olyan elméletet kidolgozni, amely e legújabb, szélsőséges kilengést megakadályozni, vagy mérsékelni, de legalább előrejelezni tudta volna. De nagyobb baj ennél, hogy nem volt tudatában annak, hogy előbb-utóbb eljön az idő, amikor az erősen piacpárti irányzat is diszfunkcionálissá válik. Így az a furcsa helyzet állt elő, hogy a mostani válságot is Keynes elaggott receptjével kezelik, mely az eladósodás soha nem látott mértékű emelkedésével jár, s így megágyaz egy újabb súlyos és általánossá váló problémának.

A gazdaságelmélet fejleményeinek értékelése természetesen csak relatív lehet, hiszen nem indulhatunk ki abból, hogy van egy mindenre jó recept, csak meg kell találni. Hasonlóan az orvostudományhoz: a betegségek sem küszöbölhetők ki, ennél fogva nem hibáztatható az orvostudomány, ha valaki időnként megbetegszik. A visszatérés a 80-as évektől a klasszikus elméletekhez, és a 2008-as válság kezelése a 29-32-es módszerekkel viszont azt jelenti, hogy a közgazdaságtudomány nem fejlődik, hanem egy helyben topog, de legalább is körkörös helyben jár.

Itt megáll a tudomány, el kell fogadnunk, hogy a válságok és ingadozások a gazdasági tevékenység kiküszöbölhetetlen velejárói. Sőt, talán helyesebb úgy felfognunk, hogy a kiegyensúlyozatlanság a normál-állapot. Azok az intézkedések, melyeket a bankszektor megregulázására és túlzott kockázatviselésének korlátozására hoznak, a gazdaságelmélet lényegi vonásain nem változtatnak.

Pedig az ember azt hinné, hogy a hegeli triád a közgazdaságtanra is érvényes: a régi eszmék érvényüket veszítik, ellentmondásba kerülnek a változó világgal, újak jelennek meg és kialakul valamifajta szintézis közöttük. A közgazdaságtanban viszont mintha körbe-körbe járnánk, nincs spirálmozgás, nincs felemelkedés. A '70-es, '80-as évek fordulóján szinte brutálisan jöttek elő a meghaladottnak hitt szabadpiaci kapitalizmus eszméi. Harminc évig tartó regnálásukat az is megerősítette, hogy az alternatívának hitt szocialista tervgazdálkodás megbukott. A jelenlegi válság kezelése azonban teljesen a régi keynesizmus receptje szerint

¹¹⁹ Pontosabban Marx maga csak elvi szinten beszélt a tervezésről a Gothai program kritikájában; a központi tervezésre vonatkozó elképzelések, majd a későbbi konkrét gyakorlat a tőkés gazdaságra vonatkozó kritikájából következtek.

történik, a közgazdaságtan semmi újat nem tud felmutatni, az elmúlt harminc évben semmilyen előrehaladás nem történt e téren.

Az Amerikai Közgazdasági Társaság 2010 januárjában tartott éves közgyűlésén a tudományág helyzetét vitatta meg. Gyakorlati okokból („hozzáférhetőség” és érthetőség) én nem az ott elhangzottakat használtam fel tanulmányom megírásához, hanem a Financial Times 2009 március-április-májusi számaiban a „The Future of Capitalism” sorozatban megjelent cikkeket (sok más egyéb forrás, pl. az Economistban rendszeresen megjelenő gazdaságelméleti írások és a Newsweek közgazdasági elemzései mellett). A cikksorozat neves közgazdász-szerzői gyakran kifejezték aggályukat, hogy a válság kezelése után remélhetőleg nem jön vissza a keynesista gazdaságpolitikai gyakorlat és a korporatizmus. De akkor mi fog visszajönni? Ez az, amivel a közgazdaságtan alapvetően adós maradt mindmáig.

Tapogatózások különböző irányokba

Jelenleg úgy tűnik, hogy nincs olyan elmélet vagy elképzelés, amely új szintézist teremtene, s a válságból egy új közgazdaságtan körvonalai bontakoznának ki. David Colander, az egyik legtöbbet idézett amerikai közgazdász is (aki kíméletlenül rámutat a közgazdaságtan magánakvalóságára) azt valószínűsíti, hogy folytatódik az eddigi *mainstream*.

Dolgozatom IV. fejezetében csokorba gyűjtöttem azokat az új irányzatokat, melyek egy új közgazdaságtan megteremtése felé tapogatóznak. Ezek annyira más-más jellegűek, hogy szó sem lehet közös új elmélet kezdetéről beszélni. Így paradox kép tárul elénk: a neoliberais közgazdaságtan csődbe vitte a gazdaságot (de legalább is sem megakadályozására, sem előrejelzésére nem volt képes), a válságot – jobb híján – a régimódi keynesi politikával kezelik, de ha azon már túl leszünk, visszatérünk a neoliberális, főáramú közgazdaságtanhoz. (Hegeli fogalmakkal: tézis, antitézis, tézis... ???)

Colander azt javasolja, hogy az önkielégítő¹²⁰ közgazdaságtant vissza kell terelni a valóság és a gazdaságpolitikai használhatóság felé. Ehhez meg kell változtatni a szakma gyakorlásának intézményi feltételeit (finanszírozás, bírálati rendszer, képzési irányok), mert e valóságtól elrugaszkodott módszertan az intézményi feltételekből következik.

A válság elsősorban a spekulatív, a pénzügyi rendszert a reálgazdaságtól szinte függetlennek tekintő angolszász kapitalizmus-modell válsága. Ebből logikusan adódik, hogy az ázsiai kapitalizmusnak jobbak az esélyei, ahol a reálgazdaságon van a hangsúly, az állami beavatkozás jelentősebb, a bankok fő tevékenysége nem a spekuláció, hanem a termelés finanszírozása és jelentősek a családi kapcsolatok és tulajdonformák – mely viszont egyben a nepotizmus melegágya. Kína és a távolkeleti országok gazdasági sikereinek az autokrata politikai rendszer szolgált keretével, s ez nyilvánvalóan az ázsiai kapitalizmus jellegzetessége.

Bár a viták látványosan a piac láthatatlan és az állam látható kezéről folynak, a figyelmesebb elemzés azt mutatja, hogy nem az állam gazdasági jelenlétének a mértéke (pl. az állami szektor súlya) a mérvadó, hanem sokkal inkább az állami szerep minősége. És ezen belül is az, hogy milyen válaszokat ad az adott állam a globalizációra, a külső kihívásokra.

¹²⁰ E nem túl szalonképes, de az adott helyzetre találó szót ő nem használja.

Az ázsiai, autokrata kapitalizmus-modellek jövője mellett szól Christoph Deutschman német szociológus elemzése is. A nyugati kapitalizmusok kifáradtak, a felhalmozott tőkét már elsősorban nem új vállalkozások grundolására és a profit hajszolására használják fel, hanem a járadékot adó biztonságosabb befektetésekre. Az aktív vállalkozói kapitalizmus helyét Nyugaton a passzív járadékos kapitalizmus váltja fel (az USA-ra ez a jellemzés azért még nem áll). Ehhez járul még Nyugaton a lakosság elöregedése is, miközben Keleten a lakosság fiatal és szegény, tehát a feltörekvő vállalkozói ambíciók a jellemzőek. Deutschman ezeken az alapokon egy reproduktív nyugati modellt vázol fel. Ennek lényege, hogy a nyugati országok megállapodnának, hogy nem folyamodnak az „államkapitalista konkurrencia-harchoz”, amely államcsődökhöz, valuták összeomlásához és társadalmi békétlenséghez vezet. A tőkefelesleget le kell csapolni: meg kell emelni az örökösödési adókat és meg kell szüntetni az adóparadicsomokat. Államosítani kell a gazdaság jelentős részét és a jóléti állam helyett a beralapok részleges kollektivizálásával kell a lakosság megélhetését biztosítani. Mindezt csak nemzetközileg koordináltan lehet megvalósítani, a Bretton Woods-i egyezmények mintájára.

Amartya Sen a bizalom hiányát tartja a mai válság fő okának. Javasolt modellje intézményi sokszínűsége épít. Szerinte a piac csak egyike azon intézményeknek, ahol a gazdasági tranzakciók lejátszódhatnak. Az intézmények széles körére van szükség, a gazdasági ügyletek színtere nem csak a piac lehet. Nem elegendő azt az elvet vallani, hogy amit a piac nem tud kielégítően megoldani, azt bizzuk az államra. Meg kell keresnünk, hogy a különböző funkciókat milyen intézmények képesek a legjobban ellátni. Nem új kapitalizmusra van szükség, hanem a piaczgazdaság korlátainak a megismerésére. Egy így felfogott kapitalizmus nyilvánvalóan kevésbé érzékeny a válságok iránt, az intézmények széles körére támaszkodván stabilitása jóval nagyobb.

A közgazdaságtan már korábban is próbálkozott egyes természettudományos eredmények felhasználásával és integrálásával. A makro-modellezők irigyelték a relativitás-elmélet egyszerűségét és általános-érvényűségét. Ez lett a vesztük; ilyen jellegű modell a közgazdaságtanban makroszinten nem állítható fel és nem alkalmazható. A DSGE-modellek használhatatlanok. Bebizonyosodott, hogy a makrogazdasággal elméletileg csak a kvantumfizika hozható kapcsolatba. A gyakorlati modell-építés számára azonban ennek sincs jelentősége, a megszámlálhatatlanul sok szereplő egyéni viselkedése és preferenciái aggregáltan nem modellezhetők.

Mikroszinten – ha elvetjük az elmúlt évtizedek uralkodó paradigmáit – az ökológia adhat elméleti kereteket és gyakorlati tapasztalatokat az elemzéshez. A viselkedési közgazdaságtan ezen alapul. Újabban egy Andrew Lo nevű amerikai közgazdász igyekszik ökoszisztéma analógiákkal szimulálni a gazdasági folyamatokat. A gazdaság az ökoszisztéma, szereplői a fajok, amik/akik harcolnak az erőforrásokért (profitért, piacokért). Stratégiájukat, kapcsolataikat a darwini evolúció kereteibe helyezi. Isten e nagy állatkertjének szereplői (bankok, hedge fund-ok, vállalatok) azonban semmi pénzért nem árulnák el terveiket, stratégiájukat, s így e szép elképzelés már eleve hamvába holtnak látszik. A gondolat azonban hódít; a Bank of England kormányzója pl. bankárokkal és zoológusokkal közös továbbképzéseket tart, hogy a zoológusoktól lessék el a nem-állati szereplők várható viselkedését. (A gúnyolódást azonban nyugodtan félretehetjük; hiszen maga Keynes, és nyomában többen, állati ösztöneinket jelölte meg a válság végső okának.)

Amikor elkezdtem e témával foglalkozni, azt vártam, hogy az informatika hatalmas fejlődése, sőt, a már-már az operacionalizálhatóság küszöbére érkező kvantum-komputér adta beláthatatlanul hatalmas lehetőségek ígérete valami egészen új dimenziót nyitnak a

közgazdaságtan számára. Ebben azonban nagyot csalódtam; csak vérszegény próbálkozások nyomait fedeztem fel. Robert Shiller, a Yale professzora, a viselkedési közgazdaságtan művelője (azon kevesek egyike, akik megjósolták a válság bekövetkeztét) a „pénzügyi innovációkat” elítélőkkel szemben ellentétes álláspontot foglalt el. Úgy véli, hogy az informatika adta lehetőségek mellett ez a folyamat megállíthatatlan és felesleges a fékezésére törekedni. Ellenkezőleg; elő kell segíteni. Ennek megfelelően a válság okát nem a pénzügyi újítások okozta buborékfúvásban látja, hanem abban, hogy az ingatlanszektor nem volt eléggé mobilis, nem volt eléggé likvid.

David Colander, aki mérvadó megállapításokat tett a közgazdaságtan motivációira és a makro-modellzés lehetőségeire, e téren is mondott újat. A modellépítést reménytelen, haszontalan és fontoskodó foglalatosságnak tekinti, és azzal szemben a gazdasági fejlemények kompjüteres szimulációját ajánlja. Ekkor az elemzés nem egy előre felépített modell keretein belül történne, hanem az egyes gazdasági szereplők fontosabb paramétereit és motivációit leírva a kompjúter játszáná le a közük kialakuló lehetséges kapcsolatok végtelen sokaságát. Az elemző közgazdász feladata az, hogy ezekből levonja a megfelelő tanulságokat és képes legyen azok hasznosítására.

Az ökológiai közgazdaságtan fő vonalai a múlt század második felének közepetáján alakultak ki. Ez az elmélet ugyan nem mond semmit a hagyományos és ismétlődő gazdasági válságokról, de megakadályozhatná az azoknál nagyságrendileg súlyosabbnak ígérkező ökológiai válságok bekövetkeztét. Mindaddig azonban csak egyetemeken tanított kuriózum maradt. Az emberi természet alapvető sajátossága, hogy leértékeli, diszkontálja a jövőt. És mivel ezek a globális környezeti problémák lassan, fokozatosan fejlődnek ki, nem érezzük eléggé a fenyegetettséget. „Ha a Föld egy bank lenne, már rég megmentették volna” – hirdette a Greenpeace, teljes joggal. Az egyes ember, a kormányok, ugyanúgy, mint a közgazdaságtan aránytalanul és felelőtlenül a jelennel van elfoglalva, nem érzékeli a jövő veszélyeit, vagy ha érzékeli is, a mának él, nem törődik velük.

A jelenlegi válságból való kijutás esélyei

Bár optimális esetben a világ gazdasági növekedéssel tudna túljutni a válságon, a kedvezőtlen növekedési kilátások miatt felvetődik annak a lehetősége is, hogy inflációval ériék el ugyanezt. Az infláció csökkentené az adósságok reálszintjét és így lehetővé tenné, hogy gyorsan és fájdalommentesen visszaálljon az eladósodottak (bankok, háztartások) egyensúlya. Amerikában ez úgy történhetne meg, hogy a Fed vagy kijelölné az inflációs célt, vagy zérón tartaná a kamatot akkor is, amikor már elkezdődik a fellendülés, minek eredményeképpen a reálkamatok negatívvá válnának. „Meg lehet ezt csinálni? Meg lehet ezt nem csinálni? Meg lehetne ésszerű gazdasági költség mellett csinálni? Meg kellene csinálni?” – teszi fel a kérdést Wolfgang Münchau a Financial Timesban.¹²¹

Egy két éves mérsékelten magas infláció az adósságok reálértékét kb. 10%-kal csökkentené. De a másik oldalon a hasznok is csökkennének a kölcsönökre fizetett magasabb kamatok miatt, a csődbiztosítás magasabb rátája miatt és a rossz adósságok további növekedése miatt. Összességében a mérleg valószínűleg negatív lenne. De az elképzelés technikailag is nehezen lenne megvalósítható. Az inflációt/deflációt ugyanis az elvárások tartják életben. Ha a

¹²¹ FT May 25 2009.

központi bank 6%-os inflációs célt hirdet meg, az rendben van. De ha két évre 6-6%-ot, utána pedig 2%-ot, az már megvalósíthatatlan; az infláció nem menne fel. Ha pedig nem jelenti be a szándékát előre, elveszíti szavahihetőségét.¹²² Az infláció áthelyezi a terheket az adósról a hitelezőre; globális dimenzióban Amerikáról Kínára. Az infláció miatt azonban a hitelezők visszahúzódnának az adósság-piacról, ez rontaná a dollár árfolyamát és további inflációt okozna – fejezi be fejtegetését Münchau. E technikai nehézségek mögött azonban a háttérben végsősoron a jegybankok inflációkövető szigora áll.

A válságból való kijutás lehetőségei: növekedés, az adósságok elinflálása, vagy adóemelések és megszorítások. Niall Ferguson egy újabb, ugyan nyilvánvaló, de Amerikában eddig még nem tárgyalt módszert javasol: az állami vagyont eladását.¹²³ Rámutat arra az ellentmondásra, hogy „miközben az amerikaiak irtóznak mindenféle állami beavatkozástól, az államuk kezében lévő vagyont szinte betegesen és misztikusan védik a privatizációtól, különösen külföldi kézbe adásától”. Emögött biztonsági megfontolások állnak, de miért jobb az, ha Amerika kamatot fizet az ázsiaiaknak a felvett kölcsönök fejében, mintsem ha vagyontárgyakat adna el nekik?¹²⁴ Az amerikai kormány „nem-védelmi” vagyona 233 ezer milliárd dollárra rúg. A földterületek 30%-a állami vagyont. Legpraktikusabb megoldás az autópályák eladása lenne. Egyes súlyosan eladósodott tagállamok már ebbe bele is kezdtek.

A 2011. évi növekedési kilátásokat Stiglitz – a Világbank előrejelzése alapján – viszonylag kedvezőnek ítéli meg: a fejlődő országok GDP-je 6%-kal fog bővülni és a világgazdaság 3%-kal.¹²⁵ Emelkedtek a londoni és a Wall Street-i tőzsdeindexek is. Stiglitz hangulata azonban mégis borús. Az ösztönző csomagok hajtóereje mára kifulladt, és a kormányok az eladósodástól való félelmükben sorban restriktív politikát vezetnek be. Ezért a fejlett országokban még nem lehet számítani igazi fellendülésre; megmarad az igen magas, 10% körüli munkanélküliség is (szemben a válság előtti 5 százalékkal). E restriktív csomagokat Stiglitz egyértelműen negatívnak ítéli meg. A fejlődő országok növekedése pedig nem jelent elegendő keresletbővítést a fejlett országok számára. A bankok konszolidálása nem volt sikeres: megmenekültek a csődtől és a nagyok újból profitot termelnek, de nem finanszírozzák megfelelően a vállalatokat.¹²⁶

A „quantitative easing” (a monetáris fellazítás) politikáját mind Stiglitz, mind Michael Spence, 2001 Nobel-díjasa¹²⁷ helytelennek tartja, ugyanis a rövidtávú hitelkamatokat lejjebb már úgysem képes nyomni. Ez csak arra jó, hogy az Amerikából kiáramló tőke eláraszsa a feltörekvő országokat, megemelkedjenek a termékárak, infláció jöjjön létre és buborékok fúvódjanak.

¹²² Uott.

¹²³ Görögországban ez a folyamat már elkezdődött. A 110 milliárd eurós mentőcsomag visszafizetési/törlesztési feltételeiben bekövetkezett könnyítések ára: a görög kormánynak bele kellett egyeznie, hogy három éven belül 50 milliárd euró értékű nemzeti vagyont privatizál. (Lóránt, Magyar Nemzet 2011 márc. 14.)

¹²⁴ Ferguson, Newsweek February 28, 2011.

¹²⁵ A japán tragédia ekkor még nem történt meg.

¹²⁶ Stiglitz, Newsweek January 31, 2011.

¹²⁷ Spence, Newsweek January 31, 2011.

A jövő kihívásai

Eladósodás

A 29-32-es nagy gazdasági válságot hatalmas visszaesés, vagyonvesztés, majd pedig tartós munkanélküliség követte. Ennek talaján alakult ki a náciizmus, Oroszországban a kommunizmus¹²⁸ és később kitört Európában a háború, mely világháborúba torkollott. Nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy a XX. század nagy kataklizmáit – az első világháborún kívül – közvetve a 29-32-es nagy válság okozta. Ezért érthető, hogy a nagy összefüggésekben és időtávokban gondolkozó tudósokat és politikusokat rendkívüli módon foglalkoztatja a mai válság, megoldásának lehetőségei és következményeinek lehetséges minimalizálása.

A válság keynesiánus kezelésének legsúlyosabb hatása kétségkívül a hatalmas eladósodás. A Newsweek 2011-es különszámát a szerkesztők ennek a témának szentelték.¹²⁹ Ebben Daniel Gross azt írja, hogy „az első számú teendő a fejlett világ megszabadítása az adósság bilincstől és a költségvetési szabadság helyreállítása.” A világ adósságállománya 82 billió (82 ezer milliárd) dollár. (Azaz magasabb a WGP-nál, mely 2009-ben 58,1 ezer milliárd volt.) A nagyok közül Amerika, Európa és Japán a legeladósodottabbak és Kína, India és Brazília a legkevésbé azok. Mindez átalakítja eddigi fogalmainkat. Most Argentína és Brazília szolgál a megbízható költségvetési politikát folytató országok példaképéül, és Európa és Amerika a kudarcot vallók. Görögország esetében azt látjuk, hogy a kötvénypiacok szorították rá az országot olyan reformok megtételére, amelyre a kormány vagy a nemzetközi szervezetek képtelenek lettek volna. Ma egy ország szuverenitását nem más országok, vagy belső felkelők veszélyeztetik, hanem a nemzetközi befektetők.¹³⁰ Egy jól működő adórendszer legalább olyan lényeges, mint egy hatékony katonai vagy rendőri erő. A globális gazdaságban most a verseny a bokájukra ólomsúlyként nehezedő adóssággal futó fejlett országok és a hátszéllel sprintelő feltörekvő országok között folyik.¹³¹ A kérdés tehát az, hogyan fog alakulni az a jövő, amelyben a leggazdagabb országok az adósok, és a feltörekvők a hitelezők.

Látnunk kell azt is, hogy miközben az eladósodott országokban a kormányok nagy bajban vannak, az olcsó pénz politikája a másik oldalon igen kedvezőnek bizonyult: az eladósodott és bajba jutott vállalatok sorban rendezik pénzügyeiket. A SAP adatai szerint 2009-ben még 250 nagy nemzetközi vállalat ment csődbe, 2010-ben már csak 68. Jó jel, hogy Amerikában a megtakarítási ráta már 5% fölött van, és a háztartások hitelállománya a válság kitörése óta egyfolytában csökken. Mindazonáltal „2011-ben a súlyosan eladósodott fejlett országok azon igyekeznek, hogy nehegy elérje őket a görög tragédia, miközben a gyorsan növekvő feltörekvők a Tévedések vígjátékának színpadra vitelén fáradoznak.”¹³²

¹²⁸ Szovjet-Oroszország 1929-ben, az első ötéves terv beindításával tért le hosszú időre a piacgazdaság útjáról. Az első ötéves terv kidolgozását 1927-ben kezdték el, tehát nem hozható összefüggésbe a 29-32-es nagy gazdasági válsággal. Az viszont kétségteljesen, hogy hatására megerősödött a szovjet-országi direktív tervezés és kommunista politikai berendezkedés.

¹²⁹ Special edition issues 2011. The Key to Power.

¹³⁰ Ezek Gross szavai; helyesebb a „spekulatív tőke” kifejezés használata.

¹³¹ Uott. – Korábban (de még mindig) az eltérő jóléti politika terhei jelentettek hasonló versenyelőnyöket, illetve hátrányokat.

¹³² Szintén Daniel Gross.

Előregedés és eliszlámosodás

Az IMF szerint a legnagyobb fejlett országok adósságállománya 2007 és 2014 között a GDP 25%-ával fog nőni. „De 2050-re ahhoz a pénzügyi teherhez képest, amit az előregedő lakosság jelent majd, a mostani világgazdasági válság költsége legfeljebb csak 5% lesz.” Angliában már az évtized második felében nagyobb lesz az előregedés miatti teher a költségvetésen, mint a válság miatti eladósodás terhe.¹³³

Az átlagos életkor kitolódása miatt elképzelhetetlenül magasra nőnek az egészségi kiadások (ha hagyják! – ezért kell a gyermeket nevelő szülőknek több szavazat, hogy ne magatehetetlenül vegetáló öregekre költsek a pénzt, hanem gyermeknevelésre). Jelenleg a nyugat-európai országokban a GDP 8,4-11%-át költik az egészségügyre, Amerikában pedig a 16%-át (!). Húsz évvel ezelőtt az amerikai arány még csak 11% volt.

Amikor Bismarck 1889-ben bevezette a 70 éven felüli munkásoknak a nyugdíjat, Poroszországban 45 év volt a várható átlagos életkor. Lloyd George-nak 1908-ban sikerült elfogadtatnia a parlamenttel, hogy a 70 éven felüliek kapjanak heti 5 shillinget – a britek akkor átlagosan 50 évig éltek. Amerika 1935-ben hozta létre társadalombiztosítási rendszerét, 65 éves nyugdíjkorhatárral, mely 3 évvel volt több az amerikaiak várható élettartamánál. Tehát az állami nyugdíj annak idején csak egy kisszámú túlélő privilégiuma volt. Az elmúlt időszakban a fejlett országokban tíz évenként 2-3 évvel nőtt az átlagéletkor, és mindenhol meghaladja a nyugdíjkorhatárt. (Egyedül a dánok indexálják a nyugdíjkorhatárt a várható átlagos életkorral.) A nyugdíjalapokra tehát hihetetlenül nagy nyomás nehezedik.¹³⁴

1950-ben az OECD-országokban minden 65 éven felüli emberre 7 munkaképes korú jutott. Most 4 jut, és 2050-ben már csak 2 fog jutni. Az OECD-ben az állami nyugdíjak a GDP 7%-át teszik ki (ez az adat Amerikában 1935-ben még csak 0,2% volt). 2050-re e GDP-arány megkétszereződhet.¹³⁵ A keresők és eltartottak közötti rés oly mértékben növekszik, hogy azt a bevándorlás szokásos ütemével nem lehet pótolni. A bevándorlás már most is súlyos integrációs problémákat okoz, fokozása megoldhatatlan feszültségeket keltene.

A liberális légkör (mely a nőket továbbtanulásra és szakmai karrier építésére, ezáltal pedig a szülés későbbre halasztására és kevés gyermek vállalására ösztönzi), valószínűleg hosszú távon sem fog megváltozni. A jó nyugat-európai példák (mondjuk a német) azt mutatják, hogy részmunkaidővel és kellő számú gyermekintézménnyel és szociálpolitikai támogatással lehet fokozni valamelyest a szülési kedvet. Mindenesetre a rossz példák (a Bokros és a Bajnai csomag) azt bizonyítják, hogy a szociálpolitikai kedvezmények és juttatások csökkentése direkt módon befolyásolja a gyermekvállalást.

Az előrejelzések már tíz évvel ezelőtt is iszlám többséget jósoltak a 2050 utáni Nyugat-Európának. Az előregedés és a bevándorlás akkori tendenciái alapján ez indokolt volt. De mint tudjuk, a meglévő trendek extrapolálása hosszú távra nem szokott beválni.¹³⁶

¹³³ Cook and Briscoe, FT April 2 2009.

¹³⁴ The end of retirement. The Economist June 27th 2009.

¹³⁵ Uott.

¹³⁶ „A növekedés határai”, a Római Klub tudósai által 1972-ben kiadott könyv egyik scenáriója pl. az ásványkincsek kimerülését méri fel a trendek extrapolálása alapján. Ezekből a jóslatokból semmi sem valósult meg! (Félreértés ne essék, a könyv alap gondolata helytálló; itt most csupán a sok közül az egyik feltételes forgatókönyvének helytállóságáról van szó.)

Németországban a bevándorlók 2002-ig pótolták a csökkenő népességet, de 2008-ban már a kivándorlás nagyobb volt, mint a bevándorlás. (A török lakosság körében pl. megindult a képzett fiatalok visszatelepedése.)¹³⁷ Huntington fenyegetése – véleményem szerint – már elérte a csúcspontját, és hosszú távon az európai iszlám vallású lakosság szokásaiban, életmódjában lassan asszimilálódni fog, átveszi az európai értékeket. (Különösen az arab világban lejátszódó legújabb fejlemények ismeretében nehéz lenne elképzelni, hogy miközben az anyaországok szekularizálódnak, a Nyugat-Európába kivándoroltak megmaradjanak az iszlám fundamentalizmus talaján.)

Az erőviszonyok folytatódó eltolódása Keletre

A washingtoni National Intelligence Council is azt jósolja, hogy 2025-ig tovább folytatódnak a jelenlegi trendek, Kína és a feltörekvők tovább erősödnek. A válság annyiban hoz majd változást, hogy az eladósodás miatt az amerikai fogyasztók nem lesznek többé (legalább is a korábbihoz hasonló mértékben) a kínai exportexpánzió hordozói. Kínának gyökeres fordulatot kell végrehajtania gazdaságpolitikájában: az export helyett a belső piac kell, hogy húzza a gazdaságot. Ez viszont felgyorsítja majd a középosztály kialakulását, megerősíti hatalmát, s így a kínai társadalom és politika meg fog változni, meg kell, hogy változzon.¹³⁸

És ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a drasztikus népességszabályozás és a majdan bekövetkező előregedés hatásai Kínát akár majd az összeomlás szélére is sodorhatják. Nincs kötelező, általános társadalombiztosítás, és a ma munkaképes, de egy-két évtized múlva előregedett népességet egy, a korfán elvékonyodó fiatalságnak kell majd eltartania. (Az egyik legújabb fejlemény: Kínában törvény írja elő, hogy a leszármazottaknak el kell tartaniuk az idős szülőket.)

A globalizáció töretlen jövője

A válság kezelése során deglobalizációs hatások is felléptek. A gazdaságélénkítés pl. óhatatlanul a saját gazdaság élénkítésével járt, és protekcionista elemek is belekeveredtek. Így volt ez az amerikai, a francia és más *stimulus packages* esetében. Ez a közgazdaságtanban „potyautas jelenségként” ismert hatással járt: „én csak a saját gazdaságomat élénkítem, nem engedem, hogy az erre költött pénz más országok vállalatainak is üzleti lehetőségül szolgáljon, és arra számítok, hogy mások viszont nem protekcionisták, és az ő erőfeszítéseiknek én is élvezem majd a gyümölcsét, anélkül, hogy hozzájárultam volna”.

Deglobalizációs hatással járt maga a bankoknak a rendbetétele: a bankkonszolidációt végző kormányok részesedéshez és szavazathoz jutottak a megsegített bankokban, s ez visszaesést okozott a globalizált pénzügyekben.

Ezek a hatások azonban nem különösen jelentősek, és össze sem hasonlíthatók a 29-32-es nagy válság utáni helyzettel, amikor a nemzeti protekcionizmusok dezintegrálták a világgazdaságot.

¹³⁷ Lásd erről: Kiss Károly: Európa mozdonya.

¹³⁸ Peel & Pilling, FT April 6 2009.

Ökológiai és klímaválság

Úgy élünk, mintha 1,3 Földünk lenne; az észak-amerikaiak úgy élnek, mintha 3 Földünk lenne. A Föld legagresszívabb és leggyorsabban szaporodó főemlőse, a homo sapiens elfoglalja a többi élőlény életterét. Emiatt évente több ezer faj pusztul ki véglegesen. Ez biotikus holocaust. Nagyméretű és visszafordíthatatlan globális környezeti változások kezdődtek el: klímaváltozás, fajok tömeges kihalása, elsivatagosodás, édesvízi készletek kimerülése, hulladék-felhalmozódás, termőtalajok tönkremenése, stb. James Lovelock szerint a klímaváltozás hatása csak egy globális termonukleáris háborúval ér majd fel. Ezt a század végére csak kb. 500 millió ember éli majd túl – legfeljebb 1 milliárd.¹³⁹ A Stern-jelentés is egy harmadik világháborúhoz hasonlítja a klímaváltozás majdani hatásait.¹⁴⁰

Ahhoz, hogy a klímaváltozás még elviselhető keretek között maradjon, az átlagos hőmérsékletnek legfeljebb 2 C fokkal lenne szabad emelkednie. Ehhez a század közepére 50-80%-os széndioxid-csökkentésre lenne szükség. A klíma globális közjóság, a klímaváltozás a valaha ismert legnagyobb negatív externália. A klímastabilizálás is a közjóságok mintájára viselkedik, mert ha mégis sikeres lenne (amire gyakorlatilag nincs esély), pozitív hozamaiból az sem zárható ki, aki nem járult hozzá. Ez a már korábban említett potyautas-jelenség. Egy ország, vagy egy integrációs térség esetében e jelenség kezelhető, de nemzetközi dimenzióban hiányzik a kikényszeríthetőség – erre intézményes megoldást kellene találni.

Kína néhány éve a széndioxid-kibocsájtás abszolút mennyiségében lekörözte Amerikát. A két nagy egymásra mutogat: Kína szerint Amerikát történelmi felelősség terheli, és egy főre jutó kibocsájtása 24 tonna (szemben az ő 4 tonnájával), ezért neki kellene csökkentenie. Amerika nem ismeri el a történelmi felelősséget, és csak akkor lenne hajlandó csökkentést vállalni, ha Kína is azt tenné. Az amúgy is csak formális eredményeket hozó kiotói jegyzőkönyvből származó kötelezettségek jövőre lezárulnak. Sem 2009-ben Koppenhágában, sem 2010-ben Cancunban nem sikerült megegyezni a folytatásról. Ha Anglia beszüntetné a teljes széndioxid-kibocsájtást, egy év múltán a világ ugyanott tartana. Magyarország ugyanezt téve 3 hónappal tudná késleltetni a klímaváltozást. (Ugyanis Kína hetente helyez üzembe egy új szenes erőművet.) A kis országok „partizánkodásának” tehát nem sok értelme van (legalább is a klímaváltozás megfékezésében).

Senkit se tévesszenek meg a mostani kemény, hideg telek. Egy, a Journal of Geophysical Research című folyóiratban megjelent tanulmány szerint a globális felmelegedés az északi féltekén a téli hőmérsékletek csökkenéséhez vezethet. Ezt azzal magyarázzák a kutatók, hogy a zsugorodó tengeri jég az Arktisz keleti felén az alsó légrétegek regionális felmelegedéséhez vezet, ami erős anomáliákat okoz a légköri áramlásokban, és így hűti az északi területeket. A jelenséget észak-atlanti oszcillációnak nevezik... Az Északi sarkot borító jég azonban szinte szemlátomást olvad...¹⁴¹

¹³⁹ Lovelock: The Revenge of Gaia. Penguin 2007.

¹⁴⁰ Stern review, web.

¹⁴¹ Pálvölgyi Tamás közlése.

Források:

Atkins, Ralph: Europe. Financial Times March 16 2009.

Augar, Philip: It is time to put finance back to its box. Financial Times April 14 2009.

Authers, John: Is it back to the fifties? Financial Times March 25 2009.

Balzli, Beat und Michaela Schliefl: Der Mann, der zu viel wusste. Der Spiegel 28/2009. (interjú William White-tal)

Balcerowicz, Leszek: This has not been a pure failure of markets. Financial Times May 14 2009.

Becker Gary and Kevin Murphy: Do not lett he „cure” destroy capitalism. Financial Times March 20 2009.

Blond, Phillip: Let us put the markets to the service of good society. Financial Times, April 14 2009.

Buzás Renáta: A pénzügyi és a klímaválság kapcsolata. Corvinus Egyetem, 2010, ppt-előadás.

Colander, David: The Economics Profession, the Financial Crisis and Method. web, 2011, <http://sandcat.middlebury.edu/econ/repec/mdl/ancoec/1038.pdf>

Colander, David et al.: The Systemic Failure of the Economics Profession, 2008. web.

Cook, Chris & Simon Briscoe: The red ink of a greyer future. Financial Times April 2 2009.

Der Spiegel Nr. 20/11.5.09: Die Gier nach Profit – warum der Kapitalismus nicht reformierbar ist.

Deutschmann, Christoph: Ohne Aufstiegsville kein Kapitalismus. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 12 Juli 2009.

Farkas Péter: A jelenlegi világgazdasági válság jellegéről (Egy nem neoliberais vázlat). Megjelent a „Világgazdasági válság 2008-2009. Diagnózisok és kezelések” c. könyvben. Szerk. Magas István. Aula 2009.

Farkas Zoltán: Túl a recessziós mélyponton? HVG 2009. május 16.

Ferguson, Niall: Sale of the century. Newsweek Feruary 28, 2011.

Figyelő, 2009 január 1-7. Az ENSz-főtitkártól Soros Györgyig – 15 globális gondolkodó 2009 kihívásairól.

Foroohar, Rana: Economics' identity crisis. Newsweek February 1, 2010.

Gapper, John: How banks learnt to play the system. Financial Times May 7 2009.

Greenspan, Alan: We need a better cushion against risk. Financial Times, March 27 2009.

Gross, Daniel: The New Freedom. Newsweek Special edition 2011, The Key to Power.

zu Guttenber, Karl-Theodor: A new era of accountable capitalism. Financial Times, March 25 2009.

Héjjas István: Anyag és tudat. <http://www.tkbh.hu/node/893>

Jánossy Ferenc: A gazdasági növekedés trendvonaláról. Magvető, 1975.

Jörges, Hans-Ulrich: Erpresst von den Banken. Stern 51/2010.

Kaufman, Henry: How libertarian dogma left the Fed astray. Financial Times April 28 2009.

Kay, John: How economics lost sight of the real world. Financial Times April 22 2009.

Kerekes Sándor: A környezetgazdaságtan alapjai. Aula 2007.

Keynes, John Maynard: A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete. KJK 1965.

Kiss Károly: Nemzetközi kitekintés. (Zöld válságkezelés és gazdasági stabilizálás, 2010 november.) <http://kisskaroly.freeweb.hu/gazdpol.php>

Kiss Károly: Kinek kedvez a globalizáció? <http://kisskaroly.freeweb.hu/vilgazd.php>

Kiss Károly: Európa mozdonya / Új német gazdasági csoda. <http://kisskaroly.freeweb.hu/vilgazd.php>

Kiss Károly: Világválságok kezelése és kezelhetetlensége. <http://kisskaroly.freeweb.hu/korny.php>

Kiss Károly: A baloldal és a világválság. Ki menti meg a kapitalizmust önmagától? <http://kisskaroly.freeweb.hu/vilgazd.php>

Kiss Károly: Van-e visszaút a pigou-i világba? Közgazdasági Szemle 1990/11.

Kolodko, Grzegorz: Megatrendek. Akadémiai, 2008.

Larsen, Peter Thal: A lot to be straightened out. Financial Times, March 31 2009.

Lawson, Nigel. Financial Times March 16 2009.

Lóránt Károly: Eladó-e az Akropolisz? Magyar Nemzet 2011 márc. 14.

Lovelock: The Revenge of Gaia. Penguin 2007.

Mahbubani, Kishore: Lessons for the west from Asian capitalism. Financial Times March 19 2009.

Mátyás Antal: A modern közgazdaságtan története. Aula 1993.

Móczár József: A fizikai matematika legújabb eredményei mint a közgazdaság-tudomány lehetséges vizsgálati eszközei. Alkalmazott Matematikai Lapok 27 (2010), 41-77.

Münchau, Wolfgang: Europe must learn from Japan's experience. Financial Times May 4 2009.

Newsweek, November 3, 2008. The Green Rescue.

Newsweek January 19, 2009: The One Who Saw It Coming (Robert Shiller).

Newsweek. Special edition issues 2011. The Key to Power.

OECD 2008: Adrian Blundell-Wignall, Paul Atkinson and Se Hoon Lee: The Current Financial Crisis: Causes and Policy Issues. OECD 2008, web.

OECD 2009: The Financial Crisis. Reform and Exit Strategies. OECD 2009, web.

Peel, Quentin & David Pilling: A wider order comes into view. Financial Times April 6 2009.

Phelps, Edmund: Uncertainty bedevils the best system. Financial Times April 15 2009.

Pilling, David: Asia. Financial Times March 16 2009.

Prechter, Robert: The Real Reason for the Global Financial Crisis. web, 2011 jan. 10.

Rachman, Gideon. Financial Times, April 28 2009.

Richardson, Matthew and Nouriel Roubini. Financial Times May 7 2009.

Robert E. Rubin: Getting the Economy Back on Track. Newsweek Special Edition 2010.

Sen, Amartya: Adam Smith's market never stood alone. Financial Times March 11 2009.

Sharma, Ruchir: The triumphant return of Hayek. Newsweek December 6, 2010.

Sheridan, Barrett: Markets are like people. Newsweek Special Issue 2010.

Spence, Michael: Five Steps to Fix the World. Newsweek January 31, 2011.

Stephens, Philip: The market may be a bust but so is the state. Financial Times April 7, 2009.

Stiglitz, Joseph E.: Turbulence Ahead. Newsweek January 31, 2011.

Szentes Tamás: Néhány megjegyzés a válság és kezelése értelmezéséről. Megjelent a „Világgazdasági válság 2008-2009. Diagnózisok és kezelések” c. könyvben. Szerk. Magas István. Aula 2009.

Tett, Gillian: A timely lesson for bankers from the birds and bees. Financial Times May 2 2009.

The Economist July 18th-24th 2009: Modern Economic Theory. Where it went wrong – and how the crisis is changing it.

- What went wrong with economics. And how the discipline should change to avoid the mistakes of the past.
- The other-worldly philosophers. Briefing. The state of economics.
- Efficiency and beyond. Financial economics.

The Economist, October 25th 2008. The state as owner. Re-bonjour, Monsieur Colbert. To paraphrase George Bush, what's the French for 'dirigiste'?

The Economist October 3rd 2009: The Keynes comeback.

The Economist October 31st 2009: Bribing the markets. The impossible task of eliminating uncertainty.

The Economist December 19th 2009: Paul Samuelson.

Torba Tamás: Soros György politikai gazdaságtana. Magyar Nemzet 2009. november 4.

Wolf, Martin: Cutting back financial capitalism is America's big test. Financial Times April 15 2009.

Wolf, Martin: Central banks must target more than just inflation. Financial Times May 6 2009.

Vincze János: A makroökonómia esendősége. HVG 2009. május 2.

Zsolnai László: Ökológia, gazdaság, etika. Helikon, 2001.

Zsolnai László –Szántó R. Tibor: Kétszemélyes egyetem. Gondolat, 1990.